

Kövér-Van Til Ágnes, Háberman Zoltán, Békés Vera

TANÚSÁGTÉTEL, RÉSZVÉTEL, REFLEXIÓ: EGY MAGYARORSZÁGI TRANZGENERÁCIÓS

HOLOKAUSZTKUTATÁS TAPASZTALATAI¹

DOI 10.35402/kek.2026.2.4

In appreciation to the Conference on Jewish Material Claims Against Germany (Claims Conference) for supporting this research project.

Köszönet illeti a Németországgal Szembeni Zsidó Anyagi Kárigények Konferenciáját (Kárigény Konferencia) a kutatási projekt támogatásáért.

Összefoglaló

A tanulmány egy 2022–2023 között lezajlott kvalitatív interjú kutatás empirikus és elméleti tanulságait vizsgálja, amely a magyarországi holokauszt-túlélők másod- és harmadgenerációs leszármazottaival készített interjúkra, valamint az interjúkészítésben részt vevő egyetemi hallgatók reflexióira épül. Az elemzés egyik fókusza az interjúalanyok részvételi motivációinak vizsgálata, az explicit módon megfogalmazott indoklások és a narratív szerkezetekből rekonstruálható implicit motivációk megkülönböztetésén keresztül. A tanulmány amellett érvel, hogy a holokauszthoz kapcsolódó megszólalás nem pusztán emlékezeti aktus, hanem relációs és morális gyakorlat, amelyben identitás, örökség és társadalmi felelősség összefonódik. A vizsgálat másik fókusza a hallgatói reflexiók elemzése, amely rámutat arra, hogy a kutatói pozíció nem semleges, hanem relációs és identitásbeli feszültségek által formált térben alakul. Az eredmények azt mutatják, hogy a részvételi motivációk nem redukálhatók egyetlen tudatos döntésre. A megszólalás értelme gyakran a narratívák mélyebb rétegeiben rajzolódik ki, ahol az örökség továbbadása, az identitás újrendezése és a kimondhatóság keresése egyszerre vannak jelen.

A tanulmány a trauma- és emlékezetkutatásokhoz a részvétel relációs értelmezésével járul hozzá.

Kulcsszavak: Holokauszt-leszármazottak, tanúvallomás, részvételi motivációk, identitásrekonstrukció, tranzgenerációs trauma, diákok reflexiója, kvalitatív interjúkutatás

Abstract

Testimony, participation, reflection: Experiences of a Hungarian transgenerational Holocaust research project

This article examines the empirical and theoretical implications of a qualitative interview study conducted in 2022–2023 with second- and third-generation descendants of Holocaust survivors in Hungary, alongside the reflections of university students who participated as interviewers. One focus of the analysis concerns participants' motivations for taking part in the research, distinguishing between explicitly articulated reasons and implicitly embedded narrative motivations. The study argues that speaking about the Holocaust legacy cannot be understood merely as an act of remembrance or personal processing, but rather as a relational and moral practice in which identity, inherited experience, and social responsibility become intertwined. A second focus explores students' reflections on the interview process, demonstrating that the researcher's position is not neutral but shaped by relational and identity-based tensions within the encounter. The findings suggest

¹ A kutatás a Ferkauf Graduate School of Psychology, Yeshiva University, New York és az ELTE Társadalomtudományi Kar (Budapest), Társadalmi Traumák Kutatócsoportja kollaborációjában valósult meg a Claims Conference támogatásával.

that participation motivations are rarely reducible to a single conscious decision. Instead, the meaning of speaking often emerges within deeper narrative structures, where generational transmission, identity reconstruction, and the search for speakability intersect. By proposing a relational interpretation of participation, the study contributes to trauma and memory scholarship through an empirically grounded analysis of how memory, identity, and moral positioning converge in the act of testimony.

Keywords: Holocaust descendants, testimony, participation motivations, identity reconstruction, transgenerational trauma, students reflexivity, qualitative interview research

Bevezetés

A magyar holokauszt-túlélők másod- és harmadgenerációs leszármazottjainak generációkon átívelő traumáit vizsgáló kutatás két egyetemi kutatócsoport, az ELTE Társadalomtudományi Kar Társadalmi Traumák Kutatócsoportja² és a Ferkauf Graduate School of Psychology, Yeshiva University (New York)³ együttműködésében valósult meg, a Claims Conference támogatásával. A vizsgálat első szakasza 2020-ban zajlott, egy online kérdőíves adatfelvétel keretében, amelyben 734 másod- és harmadgenerációs holokauszt-leszármazott vett részt (Békés–Starrs 2024a, 2024b). A kutatás második, kvalitatív szakasza 2022–2023 között került sor, ekkor 95 félig strukturált interjú készült a kutatásba önként jelentkező interjúalanyokkal.

A kvalitatív adatfelvétel sajátossága, hogy az interjú elkészítésében szociológia és szociális munka alapszakos hallgatók vettek részt egy, az ELTE keretében meghirdetett kutatószemináriumhoz kapcsolódva; a résztvevők között az ELTE szociológia alapszakos hallgatói mellett az OR–ZSE⁴ szociális munka alapszakos hallgatói is jelen voltak. Az interjúprotokoll kidolgozása, valamint a hallgatók elméleti, módszertani és etikai felkészítése a Társadalmi Traumák Kutatócsoport közös feladata volt. A kutatás így nemcsak a trauma örökségével élő megszólalók tapasztalataira irányult, hanem egyúttal lehetőséget teremtett a hallgatók reflexív tapasztalatainak vizsgálatára is a kvalitatív adatfelvétel során. Jelen tanulmány célja ennek

a kettős kutatási kontextusnak az elemzése. Egyrészt bemutatja a holokauszt-túlélők másod- és harmadgenerációs leszármazottjainak kutatásban való részvételi motivációit, másrészt elemzi az interjúkészítésben részt vevő hallgatók reflexív tapasztalatait, különös tekintettel arra, hogyan hatott a fiatal, 21–25 éves egyetemista korosztályra (N = 61) az a speciális interjú helyzet, amelyben a történelem egyik legnagyobb traumájához kapcsolódó személyes és családi narratívákkal szembesültek. A tanulmány kiindulópontja, hogy ezek az interjú találkozások nem pusztán információátadásként értelmezhetők, hanem implicit morális, tapasztalati és emlékezeti jelentéseket közvetítenek, amelyek a hallgatók értelmezéseiben és önreflexióiban is nyomot hagynak.

A tanulmány empirikus fókusa elsősorban a hallgatói reflexiók elemzése; az interjúalanyok részvételi motivációinak vizsgálata ezt a keretet kiegészítő, kontextualizáló szerepet tölt be. A két elem együttes olvasata teszi láthatóvá, miként fonódik össze a trauma örökségének elbeszélése és befogadása egy pedagógiai, morális és társadalmi jelentéseket egyaránt hordozó kutatási helyzetben.

A holokauszt emlékezetének társadalmi kontextusa a mai Magyarországon különösen ellentmondásos (Gyáni 2016; Kovács 2012, 2013; Kovács – Mindler-Steiner 2015; Ungváry 2014, 2015). Míg közben az oktatásban és a kulturális intézményekben egyre több kezdeményezés irányul a trauma feldolgozására, a közéleti diskurzust továbbra is áthatja az emlékezetpolitikai instrumentalizálás, az antiszemitizmus újabb formáinak megjelenése, valamint a történeti felelősség relativizálása. Ebben a közegben a megszólalás önmagában is társadalmi és morális cselekvéssé válik, a trauma elbeszélése nem pusztán családi vagy egyéni ügy. A hallgatók terepmunkája így olyan társadalmi és politikai környezetben zajlott, ahol a múlt felidézése a jelenben külön érzelmi és etikai terheket hordoz.

Éppen ezért válik elemzési szempontból különösen termékenyvé a részvételi motivációk és a hallgatói reflexiók együttes vizsgálata. Az interjúalanyok nem csupán a történelmi trauma örökségének hordozóiként jelennek meg, hanem annak a reflexív folyamatnak is alakítói, amelyben az őket interjúvoló fiatal kutatók tapasztalatai formálódnak. A traumával terhelt történetek közvetítése így nem pusztán emlékezetgyakorlat, hanem kölcsönös tanulási folyamat, amelyben a hallgatók nemcsak kérdezőként, hanem az emlékezet aktív résztvevőiként jelennek meg.

A kutatás a 2021–2022-es és a 2022–2023-as tavaszi félévekben zajlott, szabadon választható

² A Kutatócsoport tagjai: Kövér-Van Til Ágnes, egyetemi tanár, Indries Krisztián, egyetemi adjunktus, és Háberman Zoltán, egyetemi adjunktus.

³ Az intézményt Békés Vera, egyetemi docens képviselte a kutatásban.

⁴ Országos Rabbiképző- és Zsidóegyetem.

kutatószeminárium keretében. Az első csoportban az ELTE szociológia alapszakos (29 fő) és az OR–ZSE szociális munka alapszakos hallgatói (16 fő) vegyesen vettek részt, míg a második csoportban kizárólag az ELTE szociológia alapszakos hallgatói (16 fő) működtek közre. A hallgatók elméleti és módszertani felkészítést követően, egységes interjúprotokoll alapján készítették el a félig strukturált interjúkat. A kutatás módszertanát és a hallgatói reflexiók elemzési szempontjait – beleértve a 2025-ben végzett utánkövetéses vizsgálatot is – a tanulmány módszertani része részletesen bemutatja.

Elméleti szempontból a tanulmány a transzgenerációs trauma nemzetközi szakirodalmára támaszkodik, amely a pszichológiai, társadalomlélektani és szociológiai megközelítések metszéspontjában vizsgálja a trauma továbbörökítését. Az elemzés figyelembe veszi a trauma közvetett hatásait leíró fogalmakat – így a vikariáló traumatizáció (McCann–Pearlman 1990), a másodlagos traumatizációs stressz (Figley 2002), valamint a vikariáló reziliencia (Hernández – Gangsei – Engstrom 2007) koncepcióját –, ugyanakkor a hallgatói reflexiók értelmezésében elsősorban szociológiai olvasatot alkalmaz. Ennek keretében a trauma társadalmi beágyazottságát, a morális kommunikációt és a kutatói szerep reflexív természetét vizsgáljuk (Alexander 2012; Bourdieu 2005; Eyerma 2019).

Jelen tanulmány fókuszában az a kérdés áll, hogy miként válik a trauma öröksége a megszólalás és a befogadás során társadalmilag értelmezhetővé. Ennek feltárásához két empirikus egységet elemzünk: a hallgatói reflexiók mintázatait és az interjúalanyok részvételi motivációit.

Elméleti keretek

1. A holokauszt túlélők leszármazottjainak a kutatásban való részvételi motivációi

A tanulmány egyik célja annak feltárása, hogy a holokauszt-túlélők másod- és harmadgenerációs leszármazottjait milyen motivációk indítják arra, hogy önként részt vegyenek olyan kutatásokban, amelyek családi traumáik történeteit tematizálják. A kutatásban való részvétel ebben az összefüggésben nem pusztán adatközlésként, hanem aktív jelentésadási és megküzdési folyamatként értelmezhető, amelyben a beszéd, az emlékezés és a tanúságtétel a trauma narratív és szimbolikus újrendezésének lehetőségét hordozza.

A nemzetközi szakirodalom rámutat arra, hogy a transzgenerációs traumaátvitel nem kizárólag

pszichológiai mechanizmusokon keresztül zajlik, hanem szorosan összefonódik a családi kommunikációs mintákkal és a traumatikus tapasztalatok szimbolikus feldolgozásának módjaival (Braga – Mello – Fiks 2012). A megszólalás során a trauma nem csupán veszteségként, hanem rezilienciát hordozó, közösségi jelentéssé alakítható tapasztalatként is megjelenhet. E folyamatban a kutatás maga válhat a nyilvános megszólalás egyik védett terévé.

Szociológiai értelemben a kutatásban való részvétel olyan társadalmi cselekvésként értelmezhető, amelyben az interjúalany a pusztán „trauma-hordozó” pozícióból értelmező és cselekvő ágenciába lép át. A kulturális trauma elmélete szerint (Alexander 2012) a személyes szenvedéstörténet a megszólalás során kollektív jelentéskeretekhez kapcsolódik; az elismeréseméleti megközelítések (Honneth 1995; Fraser 2000) a tanúságtételt a méltóság és láthatóság iránti igényként értelmezik; míg a kulturális emlékezet keretében (Assmann 2011) az interjúalany emlékezeti szerepet vesz fel, amely aktív, generatív társadalmi gyakorlatot jelent.

A részvételi motivációk azonban nem választhatók el a trauma elmondhatóságának etikai feszültségeitől. Caruth (1996) szerint a traumáról való beszéd egyszerre szükségszerű és problematikus. A narratív megértés lehetőséget teremt a feldolgozásra, ugyanakkor magában hordozza a tapasztalat „megszelídítésének” és elárulásának kockázatát⁵. Ez a feszültség különösen hangsúlyos a leszármazotti generációk megszólalásaiban, ahol a kimondás nem közvetlen élményhez, hanem közvetített emlékezet-hez kapcsolódik.

Hirsch (2012) postmemory-fogalma⁶ szerint a második generáció affektív és képzeleti kapcsolódással tesz „utólagos tanúságot”, míg a harmadik generáció

⁵ Caruth Szerelmem, Hiroshima, című film kapcsán például elmondja, hogy a beszélő kockáztatja a múlt elárulását azzal, hogy azt valami olyasmivé alakítja, amit meg lehet érteni. A megértető narratíva ugyan szükséges, de egyszersmind kockázatot is jelent. Hordozza a múlt „elárulásának” félelmét, amikor a kimondás a megérthetőség kedvéért korrumpálja a tapasztalatot, megszelídíti azt, narratívává és ezáltal társadalmilag „eladhatóvá” teszi. A traumatikus élmény ugyanis egyszerre foglalja magában a kommunikáció szükségességét és a traumatikus élmény nyelvi megragadásának lehetetlenségét (Caruth 1996: 27).

⁶ Az a relációs viszony, amely a későbbi generációk leszármazottjait köti elődeik traumáihoz, amelyekre nem emlékeznek közvetlenül, hanem történeteken, képeken, gesztusokon és viselkedésmintákon keresztül öröklik meg őket (Hirsch 2012).

esetében az emlékezet egyre inkább affiliatív⁷, közösségi és kulturális terekben artikulálódik. Ennek megfelelően a részvételi motivációk is generációsan differenciálódnak. Míg a második generációt gyakrabban a családi kapcsolódás, az együtt-jelenlét és a tanúságtétel indítja (Kidron 2013; Braga – Mello – Fiks 2012), addig a harmadik generáció esetében hangsúlyosabb az emlékezet társadalmi továbbadásának és az erkölcsi felelősségvállalásnak az igénye (Cohn – Morrison 2018; Greenfeld – Reupert – Harris – Jacobs 2022).

A tanúságtétel mindezek alapján nem önmagában álló aktus, hanem interperszonális esemény, amely csak a meghallgatás aktív jelenlétében válik lehetővé (Laub 1992). A megszólaló és a hallgató közösen hozzák létre a trauma elbeszélhetőségét és jelentését, miközben mindkét fél érzelmi és morális érintettség részesévé válik. Ez a relációs felfogás átvezet a tanulmány másik empirikus fókuszához, annak vizsgálatához, hogy a trauma meghallgatása miként hat az interjúkat készítő egyetemi hallgatókra.

2. A trauma meghallgatásának hatása a kutatásban résztvevő hallgatókra

Míg a holokauszt túlélők másod- és harmadgenerációs leszármazottjainak kutatásban való részvételi motivációi és megszólalási mintázatai kiterjedt szakirodalomban feldolgozott témát jelentenek, addig az interjúkat készítő kutatók és hallgatók reflexiói, valamint az interjúhelyzet rájuk gyakorolt hatásai jóval kevésbé állnak a vizsgálatok fókuszában. Különösen hiányoznak azok az empirikus elemzések, amelyek kifejezetten azt vizsgálnák, miként hat a trauma elbeszélésének meghallgatása a kutatási folyamatban résztvevő hallgatók érzelmi, etikai és tanulási tapasztalataira. E hiány következtében a jelen elemzés olyan elméleti és empirikus kutatásokra támaszkodik, amelyek nem kifejezetten a holokauszt leszármazottjainak interjúztatásához, illetve nem hallgatói interjúkészítőkhöz kapcsolódnak, hanem más traumatikus tapasztalatokkal dolgozó segítők, szociális munkások, terapeuták vagy kutatók reflexióit vizsgálják. E vizsgálatok nem az érintett szereplők azonossága, hanem a trauma meghallgatásának strukturálisan hasonló érzelmi, etikai és relációs helyzetei alapján szolgálnak analógiaként. Ezek az analóg megközelítések lehetővé teszik, hogy a trauma meghallgatásának

hatásait és etikai–érzelmi következményeit tágabb, összehasonlító keretben értelmezzük.

A hallgatói oldalon a kutatói részvétel egyfajta tanulási tapasztalattá válik, azaz az interjúk során az interjú készítő megtapasztalják, mit jelent valóban meghallgatni olyasvalakit, aki a múlt súlyát hordozza. A hallgatók számára ezek a találkozások nemcsak módszertani gyakorlatok, hanem emberi és erkölcsi helyzetek is, amelyekben érzékenységre, türelemre és felelősségre van szükség.

A trauma elmondása és meghallgatása ugyanannak az interperszonális eseménynek a két, egymást feltételező oldala, amely egyszerre hordoz episztemológiai, egzisztenciális, affektív és morális dimenziókat. A tanúságtétel és a meghallgatás kölcsönös folyamat: az egyik a múltat próbálja megszólaltatni, a másik pedig azt, hogy ezzel a múlttal mit lehet kezdeni a jelenben. A kutatás második elméleti iránya ezért a hallgatók oldaláról közelíti, azt vizsgálja, hogyan formálta őket az interjúk tapasztalata – miként hatott rájuk a trauma közelsége, és hogyan tanulták meg kutatóként kezelni a saját érzelmi és etikai reakcióikat.

A hallgatók rövid- és hosszútávú reflexióinak értelmezését egy többszintű elméleti keretben végeztük el. A hallgatói reflexiók értelmezését három egymással összefüggő elméleti dimenzió mentén végezzük, amelyekhez az empirikus elemzés a későbbiekben folyamatosan visszakapcsolódik. Ennek három pillére a következő:

(a) A trauma meghallgatásának hatásai és kezelésük

A trauma másodlagos hatásait két, egymást kiegészítő fogalomrendszer írja le. Az egyik a vikariáló traumatizáció (vicarious traumatization, VT), vagyis a mások traumájával való ismételt találkozás nyomán kialakuló, hosszabb távú kognitív és érzelmi átalakulás, amely különbözik a másodlagos traumatikus stressz (secondary traumatic stress, STS) rövid távú, tüneti reakcióitól. A VT kognitív-sémaszintű, kumulatív átalakulás, amely a segítő/kutató alapvető világleképzési dimenzióit (biztonság, bizalom, hatalom/kontroll, önérték, intimitás) módosítja hosszmetriában (McCann – Pearlman 1990)⁸. A másik fogalomrendszer a másodlagos traumatikus stressz (secondary traumatic stress, STS) és az ahhoz kapcsolódó

⁷ Az affiliatív postmemory az a fajta emlékezeti viszony, amelyben a trauma tapasztalata nem családi leszármazáson, hanem másokhoz való kötődésen – érzelmi, etikai vagy kulturális azonosuláson – keresztül öröklődik tovább (Hirsch, 2012).

⁸ Ennek elméleti háttere a Constructivist Self-Development Theory (CSDT), amely a személy–kultúra–trauma találkozásaként érti a változást (McCann – Pearlman 1992), és amelyhez empirikus igazolást kapcsoltak a trauma-terapeuták (Pearlman – Mac Ian 1995).

együttérzés-fáradtság (compassion fatigue) jelenségeit írja le (Figley 2002). Ebben az esetben az ismételt, másodkézből történő traumatikus behatás inkább akut, tüneti megnyilvánulásokhoz vezethet, olyanokhoz, mint az intruzív gondolatok, az elkerülés, a fokozott éberség vagy az érzelmi kimerülés.

A két fogalomrendszer egymást kiegészítve ragadja meg a hallgatói interjúzás rövid távon megjelenő tüneteit (STS, compassion fatigue), valamint a hosszabb távú, mélyebb jelentés- és sémaváltozásait (VT).

- (b) Etikai-módszertani tanulságok – érzelmi munka, kockázat-haszon, „kettős fal”

Érzékeny témák kvalitatív kutatásában a kutatói érzelmi munka (emotion work) kiemelt jelentőségű. Az érzelmi munka fogalmát Arlie Russell Hochschild (1983) vezette be a szociológiába, az érzelmek munka közbeni kezelésére utalva, különösen olyan tevékenységek esetében, amelyek személyes interakciót igényelnek. A kvalitatív kutatások kontextusában ez azt az erőfeszítést jelenti, amelyet a kutatók saját és résztvevőik érzelmeinek kezelésére fordítanak érzékeny kutatási helyzetekben (Dickson-Swift – James – Kippen - Liangputtong 2009). Ez magában foglalja a kapcsolatteremtést, az érzelmi reakciók szabályozását és a professzionális szerep fenntartását megterhelő interakciók során.

Newman és Kaloupek (2004) a trauma-fókuszú kutatások kockázat-haszon mérlegét elemezve rámutatnak arra, hogy a traumatikus élmények ismételt meghallgatása érzelmi terhelést és közvetett traumatizációt okozhat a kutatók és kérdezőbiztosok számára is. A trauma-kutatás így nem csupán a résztvevők, hanem a kutatók szempontjából is érzelmi következményekkel járó társadalmi gyakorlat.

A holokauszt-kutatások egyik sajátos tapasztalata az, amit Dan Bar-On és munkatársai (1998) „kettős falnak” neveznek. A megszólalás iránti vágy és a megszólalás által kiváltott fájdalom elhárítása egyszerre van jelen a családi kommunikációban. Ez az ambivalencia analitikus keretként szolgálhat a kutatási interjúk értelmezéséhez is, ahol a kérdező egyszerre tapasztalhatja a közelítés és a visszahúzódas kényszerét. Ezt a feszültséget értelmezhetjük a kutatói „morális alázat” fogalmaként, azaz annak az etikai érzékenységnak a megnyilvánulásaként, amely a másik szenvedéséhez való közelítés határait folyamatosan újratárgyalja.

Módszertanilag mindez azt kívánja meg, hogy az interjúk során a kutatók – jelen esetben a hallgatók – rugalmasan kövessék az elbeszélések ritmusát, tiszteletben tartsák a narratív határokat, és érzelmi

megterhelés esetén biztosított legyen a reflexió és a feldolgozás lehetősége.

- (c) Pozitív hozadék – vikariáló reziliencia (vicarious resilience) és a „gyógyító tér” megtapasztalása

A trauma-közeli munka azonban nem csupán terheket hordoz, hanem – amint arra a vikariáló reziliencia fogalma rámutat – a túlélők megküzdési mintái bizonyos feltételek mellett erőforrássá is válhatnak a segítő vagy kutató szerepben lévő személy számára (Hernández – Gangsei – Engstrom 2007). Hallgatói összefüggésben ez jellemzően két csatornán keresztül értelmezhető: (i) érték- és identitás tisztázás, amely etikai irányítúként és gondoskodás etikai orientációjú szakmai önértelmezésként jelenik meg; valamint (ii) az interjú „megtartó” térként való megélése, amikor a beszéd aktuusa az interjúalany számára átmeneti megkönnyebbülést eredményezhet.

Az interjúhelyzetben kialakuló érzelmi bevonódás és affektív rezonancia ugyanakkor feszültségbe kerülhet az interjúkészítő saját érzelmi sérülékenységeivel (traumájával), amelyet a beszélgetés triggerelhet. Ez a feszültség két alapvető reakcióirányt hívhat elő. Egyfelől a közelítés és feldolgozás lehetőségét (önismeret, tanulás, közösségi cselekvés), másfelől az elkerülés különböző formáit (témakerülés, a szenzoros és érzelmi túlterhelés minimalizálása). A szakirodalom hangsúlyozza, hogy a trauma meghallgatása érzelmileg megterhelő lehet az interjúkészítő számára (Dickson-Swift – James – Kippen - Liangputtong 2009; Newman – Kaloupek 2004), ugyanakkor – megfelelő reflexív és intézményi keretek között – önreflexív és etikai tanulási térként is működhet (Dickson-Swift – James – Kippen - Liangputtong 2009; Hernández – Gangsei – Engstrom 2007).

A „gyógyító tér” fogalmát itt nem terápiás értelemben használjuk, hanem arra az interakciós tapasztalatra utalva, amelyben a megszólalás és a meghallgatottság élménye a jelentésadás révén átmeneti megkönnyebbülést tehet lehetővé. E kettősség – a negatív és pozitív érzelmi transzfer együttes jelenléte – nem mennyiségi változóként, hanem reflexív tapasztalatként ragadható meg, amely a terepmunka teljes ívét (felkészítés, interjú, utánkövetés) áthatja. A hallgatói részvétel így egyszerre pedagógiai és etikai folyamat, amelyben a gondoskodás, az önreflexió és a határkezelés kulcsszerepet kap.

3. A trauma társadalmi dimenziói és a kutatói reflexiók szociológiai olvasata

A trauma fogalma a pszichológiai elméletekben jellemzően az egyéni élmény, a pszichés megrázkódás

és a feldolgozás mechanizmusai köré szerveződik. A társadalomtudományi megközelítések ezzel szemben a traumát kollektív és kulturális tapasztalatként írják le, amely a közösségi jelentésszövegezés és az emlékezet intézményes tereiben formálódik (Alexander 2012; Eyerman 2019). A holokausz nemcsak egyéni szenvedéstörténet, hanem a modern társadalmak morális és kommunikációs krízisének szimbóluma, amelyben a múlt feldolgozása és a felelősség elismerése közösségi tét. A társadalmi trauma ebben az értelemben nem pusztán pszichés, hanem strukturális és kulturális jelenség, az emlékezet politikai és intézményi szerveződésének része. Azt, hogy miként válhat a szenvedés története közösségi tudássá, a nyilvános beszéd szabályai és a társadalmi felejtés mechanizmusai határozzák meg, vagyis azok a kulturális minták, amelyek kijelölik a kimondhatóság határait.

Ebben az értelemben a trauma vizsgálata a társadalmi hatalom és a tudás termelésének kérdése is. A kvalitatív kutatásban megjelenő érzelmi tudatosság és morális önkontroll a kutatói kompetencia sajátos formájaként értelmezhető, amelyet a reflexív szociológia elmélete is megerősít. Bourdieu (2005) szerint a kutató nem függetlenítheti magát a vizsgálat tárgyától, mindig saját társadalmi helyzete, habitusa és érzelmi beágyazottsága felől közelít a másik emberhez. Ez a felismerés a terepmunka során különös jelentőséget nyer, mert a hallgatók nem csupán adatokat gyűjtenek, hanem saját érzékenységükön keresztül vesznek részt a jelentésképzésben. A reflexivitás tehát nem pusztán módszertani követelmény, hanem morális attitűd is, annak belátása, hogy a kutató maga is része annak a társadalmi mezőnek, amelyet vizsgál.

Ebből következően a kutatásban való részvétel nem kizárólag kognitív tevékenység, hanem érzelmi és etikai dimenziókkal is rendelkezik. Az interjúhelyzet olyan társas interakcióként értelmezhető, amelyben a kutató aktív szerepet játszik a narratívák létrejöttében, értelmezésében és kontextualizálásában, miközben felelős az interakció során keletkező hatásokért. A kvalitatív kutatás ezen sajátossága a kutatói szerep kettős tudatát implicálja, amely egyszerre követel empatikus nyitottságot és reflexív önkorlátozást. Ez a kettősség etikai és epistemológiai feszültségként értelmezhető, a kutatói szerep normatív dimenziójaként.

A trauma társadalmi olvasata új fényt vet a „gyógyító tér” metaforájára is. Míg a pszichológiai értelmezések az interjút potenciálisan enyhülést hozó, feldolgozást segítő helyzetként írják le, szociológiai szempontból az interjú elsősorban kommunikációs térként ragadható meg, amelyben az egyéni és

kollektív tapasztalatok összekapcsolódnak. Az interjú ebben az értelemben nem terápiás helyzet, hanem morális kommunikáció, amely hozzájárul a traumához fűződő társadalmi viszony újraértelmezéséhez. A hallgatók kutatásban való részvétele ebben az értelemben a trauma szociológiájának egyik kulcsfontosságú dimenziójára irányítja a figyelmet, a társadalmilag tanult empátiára és a reflexív felelősségvállalásra mint a kutatói szerep etikai formáira (Hochschild 1983; Bourdieu 2005; Alexander 2012).

A kutatás módszertana

A kutatás módszertani kerete egyben oktatási gyakorlat is volt, amelyben a hallgatók nemcsak adatgyűjtői, hanem értelmező résztvevői is lettek a kutatási folyamatnak. Ez a kettős szerep – tanuló és kutató – különös jelentőséget kapott egy olyan témában, ahol a személyes és kollektív trauma feldolgozása összefonódik a morális érzékenység és a kutatói reflexivitás tanulásával.

A kutatószeminárium előre kidolgozott tematikával és elméleti kerettel vezette be a hallgatókat a holokausz kutatás történetébe és legfontosabb megállapításaiba, valamint készítette fel őket egy speciális interjú helyzetre, amelyben a történelem súlyosan traumatizáló eseménye áldozatainak leszármazottjaival kerülnek közvetlen, intim beszélgető helyzetbe, olyanokkal, akik maguk is e történelmi trauma közvetett elszenvetői. Ennek megfelelően a kurzus elméleti képzésből, gyakorlati interjúkészítési továbbképzésből és gyakorlati kutatásból állt. Az elméleti felkészítő hét előadás és interaktív foglalkozás kombinációjából állt. Ezek a következő témákat foglalták magukba:

1. A holokausz története és társadalomtörténeti aspektusai;
2. A társadalmi trauma: megközelítések és koncepciók;
3. Az eugenika mint a gyűlölködés pseudo-tudománya és ideológiája;
4. A holokausz trauma;
5. A holokausz trauma nemzeti összefüggései;
6. A traumaátvitel és traumahordozás mintázatai a második és harmadik generáció családi kommunikációjában, emlékezetgyakorlataiban és identitásában;
7. Módszertani felkészítés: kvalitatív kutatás mint érzelmi munka; a kutatás céljainak és módszereinek megismertetése.

A kutatás célja az volt, hogy feltérképezze a holokausz túlélők másod- és harmadgenerációs leszármazottjainak szubjektív tapasztalatait azzal

kapcsolatban, miként élik meg a holokauszttá hatását, különös tekintettel a sérülékenységre és rezilienciára utaló tényezőkre, valamint feltárja a transzgenerációs holokauszttá trauma kortárs társadalmi beágyazódásának mintázatait. A hallgatók bevonása nemcsak módszertani, hanem pedagógiai döntés is volt. Célunk az volt, hogy a terepmunka során közvetlen tapasztalatot szerezzenek a kvalitatív interjúzás etikai, érzelmi és kommunikációs kihívásairól.

A hallgatók a felkészítést követően a kidolgozott interjúprotokollnak megfelelően hozzávetőlegesen egy óras, félig strukturált interjút készítettek azokkal az interjúalanyokkal, akik korábban részt vettek a kérdőíves kutatásban (743 fő) és ezt követően hozzájárultak ahhoz, hogy egy személyes interjú keretében beszéljenek a családi traumához kapcsolódó tapasztalataikról (95 fő). A kvalitatív interjúk önkéntes jelentkezés alapján készültek; céljuk a tapasztalatok mélyebb, kontextuális feltárása volt.

A kutatás az adatgyűjtés idején érvényes intézményi kutatásetikai irányelvek betartásával zajlott; formális bizottsági engedély az adatgyűjtés idején még nem volt elérhető. A kutatásra jelentkező résztvevőket emailben invitáltuk meg az interjúkon való részvételre, amelyet a diákok vagy online platformon keresztül videó rögzítésével, vagy személyesen vettek fel. A kurzus teljesítésének feltétele legalább két interjú elkészítése volt, valamint a videó vagy hanganyag, és az interjúról készült átiratok együttes feltöltése a kurzus online felületére. A hallgatóknak írásbeli reflexiókban kellett összefoglalniuk tapasztalataikat, érzéseiket és gondolataikat minden interjút követően, s ezek a reflexiók a kutatási adatbázis részévé váltak. A kvalitatív elemzést az interjúk anonimizált átiratán végeztük el. Az interjúk összegyűjtésében, a hallgatókkal való kapcsolattartásban, majd az interjúk alkódolásában hallgatói koordinátorok nyújtottak segítséget⁹. Az első interjúk felvételét követően szupervíziós szemináriumot tartottunk, amelyben a hallgatók lehetőséget kaptak arra, hogy tapasztalataikat, problémáikat megosszák egymással és a kurzust vezető oktatókkal. Két esetben tartottunk ilyen probléma/tapasztalalmegbeszélő csoportot. A szupervíziós szemináriumok a hallgatók érzelmi biztonságát is szolgálták, hiszen a csoportos megbeszélések lehetőséget adtak a nehéz élmények feldolgozására és a módszertani dilemmák közös értelmezésére.

⁹ Az első csoport esetében az OR-ZSE részéről Molnár Henrietta, az ELTE részéről Monostori Réka volt a hallgató koordinátor, majd a második csoport esetében Varga Efraim és Czelleng Réka látta el ezt a feladatot.

A jelen tanulmány tárgyát képező hallgatói reflexiók és interjúzás-tapasztalatok alapján a vizsgálati irány elmélyítése érdekében 2025-ben utánkötéses vizsgálatot folytattunk le, amely során az azóta már diplomát szerzett hallgatókat megkerestük, és a kutatásban való részvétellel kapcsolatban az interjú készítés utólagos reflexióiról, utóhatásairól, a nehézségekről és tanulságokról kérdeztük őket. A 61 hallgatóból 20 fővel tudtunk utánkötéses interjút készíteni. Az utánkötéses vizsgálat célja az volt, hogy feltárja, miként hatottak a hallgatói élmények hosszabb távon az érintettek szakmai identitására, empátiájára és kutatói érzékenységre. Az eredeti (E) reflexiók nyitott formában készültek, a hallgatók instrukciók nélkül, szabadon írhatták le benyomásaikat és érzelmi reakcióikat. Az utánkötéses (U) vizsgálat ezzel szemben irányított kérdésekre épült, amelyek a korábbi élményekre, a kutatói szerep változására és a tanulási folyamat újraértelmezésére fókuszáltak. A kétféle reflexiók forma eltérő diskurzushelyzetet teremtett.

Az interjúk és reflexiók feldolgozása kvalitatív, tematikus elemzéssel történt. Az elemzés célja az volt, hogy feltárja azokat a visszatérő mintázatokat, témákat és jelentésstruktúrákat, amelyek a hallgatók tapasztalataiban és az interjúalanyok megszólalásaiban megjelentek. A tematikus elemzés olyan rugalmas kvalitatív módszer, amely a kutatói értelmezés és a szövegekben megjelenő tapasztalatok közötti kölcsönhatást hangsúlyozza. A vizsgálat során nem előre rögzített kategóriák mentén, hanem az adatokból kiindulva, induktív módon alakítottuk ki a kódrendszert.

A feldolgozás első lépéseként az interjúk és reflexiók teljes anyagát szöveghűen átirtuk és anonimizáltuk. Ezt követően megkezdődött a nyílt kódolás, amelyben az egyes szövegrészeket rövid, tartalmat jelölő címkékkel láttuk el. A kódolást több kutató párhuzamosan végezte, a megbízhatóság növelése érdekében egyeztetett kódkönyv alapján. A hallgatói reflexiók és az utánkötéses interjúk kódolását külön kezeltük, mivel a két adatcsoport eltérő módon és időbeli távolsággal keletkezett.

A második szakaszban a kódokat tematikus klaszterekbe rendeztük, amelyek az interjúalanyok és hallgatók visszatérő motívumait, érzelmi és kognitív reakcióit, valamint a trauma-feldolgozásra adott válaszaikat csoportosították. Az elemzés során mindvégig figyelembe vettük a kontextust, vagyis azt, hogy az adott kijelentés milyen helyzetben és milyen viszonyban hangzott el.

A hallgatói reflexiók elemzése során külön figyelmet fordítottunk arra, hogy megkülönböztessük az első reflexiók ciklus (az interjúk után közvetlenül írt reflexiók) és az utánkötéses reflexiók (a kutatás befejezése után két-három évvel készült interjúk) mintázatait. A két időpont összevetése lehetővé tette, hogy azonosítsuk a tapasztalatok rövid- és hosszú távú hatásait, valamint a kutatói önreflexió mélyülését.

A kódolás eredményeként létrejött tematikus mátrix mindkét adatcsoport esetében azonos alapstruktúrát követett, hogy az intézményi (ELTE – OR–ZSE) összehasonlítás is elvégezhető legyen. A kódok a következő fő kategóriákba rendeződtek: érzelmi megterhelés és önszabályozás; határkezelés és etikai dilemmák; tanulási hozadék és kutatói identitás; valamint generatív reflexiók és rezilienciatapasztalatok.

Az egyes témakódok gyakoriságát és összefüggéseit kvantifikált módon is rögzítettük, táblázatos formában, hogy a kvalitatív értelmezést kiegészítsük az előfordulások arányaival. A vizualizációs feldolgozás során az intézmények szerinti megoszlást oszlopdiagramokon és tematikus háló-ábrákon jelenítettük meg, amelyek az egyes kódok közötti kapcsolódási mintázatokat is láthatóvá tették. A gyakorisági adatok nem önálló elemzési célként, hanem a kvalitatív értelmezést támogató, tájékoztató jelleggel kerültek felhasználásra.

Az elemzés egész folyamatát a reflexív kutatói gyakorlat elvei vezették, azaz minden kódolási döntést közös megbeszélés és többszörös ellenőrzés előzött meg. A kutatás ezzel a megközelítéssel nemcsak a résztvevők tapasztalatait, hanem a hallgatók tanulási és önreflexív folyamatait is értelmezési keretbe helyezte, így az elemzés egyben módszertani önvizsgálatként is értelmezhető.

A tematikus elemzés lépéseit Virginia Braun és Victoria Clarke (2006) reflexív megközelítése alapján követtük (adatmegismerés; kezdeti kódolás; témák kialakítása; témák felülvizsgálata; témák definiálása és elnevezése; jelentésadás). Az elemzés kevert logikájú volt, a kezdeti kódolás induktív módon, az empirikus szövegek ismételt olvasása alapján történt, míg a tematikus rendezés és értelmezés deduktív módon, a szakirodalomban kialakított fogalmi keretekhez kapcsolódva zajlott. Az elemzés latens¹⁰ szinten működött, vagyis nemcsak az explicit tartalmakat,

¹⁰ A látens elemzés egy mélyebb, értelmező megközelítés, amely az adatok explicit tartalmát alakító tágabb szociokulturális és ideológiai tényezők feltárására törekszik (Braun-Clarke 2006: 84).

hanem a mögöttes jelentésstruktúrákat és etikai viszonyulásokat is vizsgálta. A kóddefiníciók az adatokkal való folyamatos összevetés során reflexív módon finomodtak. A kódok értelmezése a trauma- és tanúságtétel-irodalom, valamint a kulturális emlékezet és a reflexív tanulás elméleti megközelítéseihez (Laub 1992; Assmann 2011; McCann–Pearlman 1990; Hernández – Gangsei – Engstrom 2007; Hirsch 2012) igazodott, így az elemzés nemcsak az explicit tartalmakat, hanem a mögöttes jelentésstruktúrákat és etikai viszonyulásokat is figyelembe vette.

A kutatás eredményei

Az eredmények bemutatását a hallgatói reflexiók elemzésével kezdjük, mivel ezek a kutatási folyamat reflexív és módszertani feltételeire is rávilágítanak, és így keretet adnak az interjúalanyok megszólalásainak értelmezéséhez.

1. A trauma meghallgatásának hatásai a kutatást végző hallgatók tapasztalataiban

A kutatásban résztvevő 61 hallgató 44 reflexiót készített közvetlenül az interjúkat követően. A reflexiók száma azért kevesebb, mint a hallgatóké, mert voltak olyan hallgatók, akik egy szövegben/dokumentumban, egységesen, tehát szétválaszthatatlanul foglalták össze mindkét interjúra adott reflexiójukat. Láthatóan a reflexiók elemzési egysége nem az egyes interjúkhoz, hanem a hallgatók által létrehozott reflexív szövegekhez igazodott.

Az OR–ZSE hallgatók 14 (E–2)¹¹, az ELTE hallgatók (E–1)¹² 30 reflexiót adtak közvetlenül az interjúk elkészítése után. Ezeket a reflexiókat E (eredeti) – betűvel különböztettük meg az utánkötéses interjúktól (E=44), melyeket U (utánkötés) – betűvel jelöltünk. az utánkötéses vizsgálatban 20 hallgatóval (U=20) készítettünk interjút: U–2: 10 fő; U–1: 10 fő. Az E és U interjúk külön-külön, majd együttes tematikus elemzését követően alakítottuk ki a tematikus kódokat.

Fontos módszertani különbség, hogy az első reflexiók spontán, irányítás nélküli formában készültek, míg az utánkötéses anyag strukturált kérdések mentén gyűlt. Az E és U anyagokat külön-külön, majd összevetve elemeztük. Az eredeti (E) reflexiók jellemzően az interjúhelyzet közvetlen érzelmi tapasztalatait tükrözték, míg az utánkötéses anyagban erőteljesebbé vált a retrospektív önértelmezés és a szakmai reflexió. A két reflexiók szakasz így eltérő tudáshelyzetben

¹¹ A 2-es szám az OR–ZSE kódja.

¹² Az 1-es szám az ELTE kódja.

keletkezett: az egyik az élmény közvetlen feldolgozásának, a másik az utólagos értelmezésének fázisában.

A hallgatók reflexióinak adatbázisa alapján a következő tematikus kódokat alakítottuk ki, melyek jelentését magyarázattal láttuk el. Ezek a tematikus egységek empirikusan képződtek a hallgatói reflexiók elemzése során. Egyes témák értelmezését a szakirodalomban kialakított elméleti fogalmak (pl. tanúságtétel, reflexív tanulás) segítik, míg mások elsősorban a terepmunka során artikulálódó tapasztalati mintázatokot ragadják meg.

1. Morális alázat / felelősség (Laub 1992): A hallgatók a kutatási helyzetet morális elköteleződésként élték meg, amelyben felelősséget vállaltak a trauma emlékezetének méltó és hiteles közvetítéséért – „*Megtisztelve érzetem magamat, hogy személyes, családi történeteket, intim és szenzitív érzéseket oszt meg velem az interjúalany*”.
2. Interjú mint tanulási tér / önreflexió (Schön 1983): Az interjúfolyamat a személyes és szakmai önreflexió terévé vált, amelyben a résztvevők nemcsak az interjúalany történeteire reagáltak, hanem saját érzelmi reakcióikat, előfeltevéseiket és megértési határait is reflektív módon vizsgálták. Schön (1983) nyomán ez a folyamat értelmezhető a „reflection-in-action” és „reflection-on-action” kettősségében, vagyis olyan tanulási gyakorlatként, amelyben a cselekvés és az utólagos értelmezés egymást kiegészítve alakítja a szakmai önértelmezést.
3. Bizonytalanság / kutatói önkép alakulása: A hallgatók a terepmunka során megélt bizonytalanságon keresztül formálták kutatói identitásukat, és reflektáltak a nem-tudás szerepére a tanulási folyamatban.
4. Etikai dilemmák / határhelyzetek (relációs): A résztvevők etikai határhelyzetekkel szembesültek, amelyek az interjúalanyhoz fűződő kapcsolati felelősséget, empátiát és határkezelést tették próbára.
5. Saját trauma triggerek / érintettség: A hallgatókban a beszélgetések során személyes emlékek és érzelmi rezonanciák aktiválódtak, ami tudatosította saját érintettségük és határaik szerepét a kutatásban.
6. Gyógyító tér / megkönnyebbülés érzete: A megosztott történetek és empátikus jelenlét révén a kutatási helyzet sokak számára érzelmi megkönnyebbülést és közösségi gyógyulásélményt hozott.

7. Vicarious resilience / inspiráció: A hallgatók a túlélők történeteiből nemcsak fájdalmat, hanem erőt és mintát is merítettek, a szenvedésen túli emberi reziliencia tanúiként.

8. Generativitás-orientált tanulás / örökségfeldolgozás: A résztvevők az interjúkat a családi és történeti örökség feldolgozásának, újratanulásának és továbbadásának eszközeként élték meg.

Az E– és U–kódok intézményi összevetésekor figyelembe vettük a hallgatók eltérő képzési és szakmai szocializációs hátterét, amely az eltérések értelmezési keretét adja, anélkül hogy normatív értékhierarchiát feltételezne.

A) Az eredeti reflexiók feldolgozása (E–reflexiók, E–kódok)

A.1. Az eredeti reflexiók megoszlása a kialakított kódok szerint, mindkét intézményben

A 44 reflexión belül az összes jelölt kódesemény: **96** (egy reflexió több kódot is tartalmazhat).

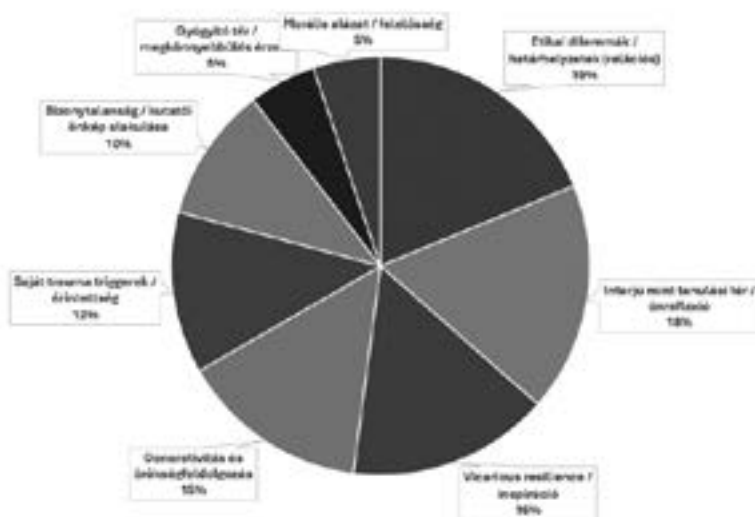
1. Táblázat: Összesített ELTE – OR–ZSE

E–reflexiók

Kód	Találat	Arány %
Etikai dilemmák / határhelyzetek (relációs)	18	18,8
Interjú mint tanulási tér / önreflexió	17	17,7
Vicarious resilience / inspiráció	15	15,6
Generativitás és örökségfeldolgozás	14	14,6
Saját trauma triggerek / érintettség	12	12,5
Bizonytalanság / kutatói önkép alakulása	10	10,4
Gyógyító tér / megkönnyebbülés érzete	5	5,2
Morális alázat / felelősség	5	5,2
Összesen	96	100

A mezőnyt az etikai–relációs fókusz és az önreflexív tanulási tér vezeti (együttesen ~36,5%). Erős a reziliencia–generativitás tengely is (együttesen ~30,2%), ami a túlélési mintákból merített inspirációt és az örökség tudatos továbbadását jelzi. A triggerek és a bizonytalanság/önkép együtt kb. 22,9%, ami a hallgatói érzelmi terhelést és az alakuló kutatói identitást mutatja. A gyógyító tér és morális alázat ritkábban kerül explicit megfogalmazásra (egyenként ~5%).

1. Ábra: Az E-reflexiók megoszlása a tematikus kódok szerint az összes kódeseemény százalékában N=96

A.2. Az intézmények (ELTE vs. OR-ZSE) reflexiós mintázatainak összehasonlítása az E-kódok alapján

Az ELTE reflexiók 65 kódeseeményt rögzítettek, míg az OR-ZSE reflexiók 31 kódeseeményt. A két intézmény reflexiós kódprofiljának összevetését normalizált százalékos értékek alapján készítettük el, hogy az eltérő elemszámú (ELTE: 65, OR-ZSE: 31 kódeseemény) minták összehasonlíthatók legyenek. A radar-diagram így nem a mennyiségi különbségeket, hanem az egyes tematikus hangsúlyok arányát jeleníti meg.

A két intézmény hallgatói reflexióinak összehasonlítása azt mutatja, hogy bár az interjúk közös tematikus tere a holokausz emlékeztetésnek és a transzgenerációs trauma feldolgozásának tanulmányozása, a reflexiók hangneme, értelmezési logikája és tudásformája jelentősen eltér. Az eltérések nem módszertani, hanem episztemológiai különbségeket jeleznek: az ELTE hallgatói a kutatási tapasztalatot elsősorban tanulási folyamatként, az OR-ZSE hallgatói pedig elsősorban spirituális–morális tanúságtételként értelmezik.

2. Ábra: A hallgatói E-reflexiók intézményi összevetése – ELTE és OR-ZSE N=96

Az alábbiakban ezeket az eltérő értelmezési és tapasztalati mintázatokat empirikus példák mentén bontjuk ki. Az itt következő (a)–(f) pontok olyan visszatérő értelmezési és tapasztalati különbségeket jelölnek, amelyek a hallgatói reflexiók kvalitatív elemzése során rajzolódtak ki, és amelyeket mindkét intézmény anyagából vett idézetekkel illusztrálunk. Tehát az alábbi (a)–(f) pontok nem új kód- vagy témarendszert vezetnek be, hanem a korábban azonosított tematikus mintázatok összehasonlító, intézményi szintű szintézisét adják.

a) Diszkurzív észlelésmód: azaz hogyan észlelik és értelmezik a valóságot a hallgatók a nyelven keresztül

Az ELTE hallgatók reflexióiban gyakran találunk analitikus, önreflektív nyelvet. Az interjú módszertani gyakorlatként jelenik meg, amelyben a hallgatók saját kutatói szerepüket és kompetenciájukat vizsgálják. Az „önreflexió” és a „bizonytalanság” kódok dominanciája arra utal, hogy az interjúhelyzetet elsősorban a szakmai tanulás és a kutatóvá válás kontextusában értelmezik.

„Mikor az interjút készítettem én nagyon úgy éreztem, hogy az alany nem igazán akart beszélni, én meg nagyon elrontottam, emiatt írtam is egy emailt Önöknek. De mikor később rávettem magam, hogy visszahallgassam és legépelem akkor meglepődtem, mert nem volt olyan rossz, mint amire emlékeztem.” (E–1–13)

„A bácsi elképesztően magas kulturális tőkével rendelkezett, őszintén szólva ez picit okozott is bennem egyfajta kisebbségi érzetet, mert sajnos kevésbé voltam járatos az említett művek, művészek munkásságában.” (E–1–8)

Az OR–ZSE hallgatói ezzel szemben a reflexiót morális tapasztalatként fogalmazzák meg. A szövegekben gyakoriak a „tanúságtétel”, „szolgálat”, „meghallgatás” metaforák, amelyek az interjúhelyzetet „spirituális és közösségi rítusként” keretezik.

„Örömmel szembesültem ismét azzal, hogy hasonlóak vagyunk és mégis minden egyedi emailcím mögött egyedi sorsok, történetek, életek folyama hömpölyög.” (E–2–3)

b) Tanulási és felelősségkeretek

Míg az előző pontban a diszkurzív (nyelvi) önreflexió formáit vizsgáltuk, itt az etikai és tanulási felelősségkeretekre fókuszálunk, amelyekben az önreflexió már a kutatói felelősség gyakorlásaként jelenik meg.

Az ELTE-n a „tanulás” kulcsszava az önreflexió és a kutatói felelősség gyakorlásához kötődik, a hallgatók a hibákat és interakciós nehézségeket

nem kudarcként, hanem tanulási lehetőségként értelmezik:

„Túl gyorsan kérdeztem, mintha vizsgáztatnék.” (E–1–6)

„...továbbra is úgy gondolom, hogy nem igazán sikerült gördülékenynek lennie az interjúnak, mert nagyon kérdőív-szerűen raktam fel a kérdéseket itt is (és a további interjúnd is). Illetve pár helyen lehet fel kellett volna tennem további kérdéseket is, hogy esetleg jobban kifejtse a gondolatait.” (E–1–24)

Az OR–ZSE hallgatók a felelősséget inkább kapcsolati és lelki dimenzióban értelmezik. Az interjú kölcsönös meghallgatás, empátikus figyelem tere. A felelősség itt a kapcsolat etikájában, nem a kutatói módszertanban gyökerezik:

„Annak meg külön örültem, hogy ő is kérdezett az én életemről és megoszthattam vele az információkat. Egy ilyen viszonylag intim, nehéz témánál fontosnak tartom, hogy a beszélgetőpartnerek bizottság egymást őszinte érdeklődésükről. A mi beszélgetésünkben ezt éreztem.” (E–2–14)

A két megközelítés között finom, de következőtes határ húzódik. Míg az ELTE hallgatók számára a felelősség elsősorban kutatás-etikai és módszertani kérdésként jelenik meg, addig az OR–ZSE hallgatók az emberi kapcsolódás és kölcsönös meghallgatás erkölcsi tapasztalatoként élik meg.

c) Érintettség és trigger-mechanismusok

Mindkét intézmény reflexióiban megjelenik az érzelmi érintettség és a másodlagos traumatizációra utaló tapasztalatok, de eltérő intenzitással és kifejezésmóddal.

Az ELTE hallgatói gyakran írnak testi reakciókról („összeszorult a gyomrom”, „remegett a hangom”), és a megélt feszültséget többnyire önmegfigyelő, befelé irányuló reflexió keretében dolgozzák fel. Az élmény számukra a saját érzékenységi és határképzés felismerésének tere:

„Amikor a családja történetét mesélte néha csak lefagytam és nem tudtam mit mondani rá, erre lelkiileg nem készítettem fel magam eléggé, hogy tudjak rá higgadtan reagálni” (E–1–27)

„Időnként közbeszúrtam a válaszára reflektáló kifejtendő kérdéseket, igyekeztem egy gördülékeny kommunikáció kialakítására... Ezzel együtt igyekeztem szépen tartani a kereteket és terelni a beszélgetést az előre meghatározott mederben.” (E–1–15)

Egyes esetekben az érintettség testi szinten is jelentkezett. Volt, aki az interjú időszakában fokozott zajérzékenységről és migrénes tünetekről számolt be, amelyeket utólag az interjúhelyzet érzelmi megterhelésével és empátikus bevonódásával hozott

összefüggésbe. A beszélgetés során megélt testi rezonancia az érzelmi érintettség szomatikus dimenziójára irányítja a figyelmet:

„Annál az interjúnál, ahol a legközelebb éreztem magamat a beszélőhöz, utána nagyon érzékeny voltam órákig a zajokra.” (E–1–1)

„...volt egy ilyen szorongó érzés a gyomor táján, picit úgy összeszorult a torkom. Jól tudtam az interjúban úgy alakítani, hogy ne menjen a rovására.” (E–1–6)

Az OR–ZSE hallgatóinak reflexióiban az érintettség inkább empátikus figyelemként vagy a másik történetéhez való viszonyulásként jelenik meg. Egy-egy leírásban az élmény érzékileg is közvetített: „Amikor erről mesélt, kissé előre dőlt, és a fény a redőnyön keresztül sávokat vetített az arcára, mintha rács mögül beszélne.” (E–2–4)

A két megközelítés közötti különbség abban található, hogy milyen nyelven és intenzitással jelenítik meg az érintettséget. Az ELTE–hallgatók inkább a testi és érzelmi reakciók nyelvén írják le érintettségüket, míg az OR–ZSE–hallgatók gyakrabban leíró, megfigyelő pozícióból ábrázolják az interjúhelyzetet.

d) Gyógyulás és reziliencia narratívái

A „gyógyító tér” és a „vicarious resilience” kódjai mindkét intézmény reflexióiban megjelennek, de eltérő fókuszban. Az ELTE–hallgatók számára a gyógyulás a kölcsönös empátia és megértés tapasztalatához kapcsolódik:

„A beszélgetés végén mindketten megkönnyebbülünk.” (E–1–16)

„Nagyon jó volt látni, hogy valóban segíteni tudunk neki csupán azzal, hogy meginterjúváltuk, nagyon örülök, hogy részem lehetett ebben.” (E–1–28)

„Számomra nagyon inspiráló, hogy a szégyen, a tabusítás, és a titkolózás helyett a hölgy büszkén vállalta önmagát, az identitását és a gyökereit.” (E–1–5)

Az OR–ZSE reflexióiban ezzel szemben a gyógyulás emlékezeti és morális dimenzióban kap értelmet:

„Összességében elmondhatom, hogy interjúalanyom beszámolója, élete számomra nagyon érdekes, példaértékű volt és interjúalanyom segítőkészen és örömmel járult hozzá a kutatás eredményességéhez.” (E–2–8)

„A beszélgetés során egyszerre három generáció, három Soá feldolgozási módja tárult elém.” (E–2–1)

„Szomorú, ha arra gondolok, hogy a gettóban éhen haltak emberek... Vajon mennyi titok van még, amiről eddig még senki nem beszélt, vagy talán nem is kérdezték.” (E–2–11)

„Bebizonyosodott, hogy a Holokausztról beszélni kell és nem szabad hagyni, hogy elvesszen az idő sodrában. Egyszerre kell érzékenyítésre és emlékezésre használni, hogy sose történhessen meg újra a szisztématis emberirtás, ami generációkon át nyomot hagy.” (E–2–9)

Itt a gyógyulás és reziliencia nem a személyes feloldódásban, hanem az emlékezés aktusában és az erkölcsi tanulság kimondásában jelenik meg.

Az ELTE reflexióiban a reziliencia gyakran az egyéni bátorság és önfelfogadás narratívájaként jelenik meg, míg az OR–ZSE hallgatók esetében hangsúlyosabb a kollektív emlékezés és erkölcsi felelősség nyelve.

e) Generativitás és örökségfeldolgozás

Az emlékezet és az örökség feldolgozását mindkét hallgatói csoport központi tanulási élményként értelmezi, de eltérő hangsúlyokkal.

Az ELTE–hallgatók számára a generativitás társadalmi felelősségvállalásként jelenik meg, az emlékezet kutatói munkába való beépítéseként:

„Ez a tudás nem maradhat az asztalfiókban.” (E–1–7)

Az OR–ZSE reflexióiban az örökség inkább morális és egzisztenciális folytonossággént kap értelmet, ahol a múlt megismerése a jövőbeli cselekvés és gondolkodás formálásának része: „Azokból az eseményekből, amik abban az időben történtek, okulnunk kell. Ezek a tapasztalatok és élmények, megosztások nagyban hozzá adnak a jövőbeli gondolkodáshoz és világszemléletemhez.” (E–2–13)

„nekem még napokig fülemben csengett egy-egy mondat” (E–2–6)

A két értelmezés egymás mellé helyezve az emlékezés társadalmi–tudományos, illetve erkölcsi–önformáló dimenzióit rajzolja ki.

f) Interjú helyzet interperszonális viszonyrendszere

Az interjú helyzet interperszonális dimenziója megmutatja, hogyan konstituálódik a kutatói kapcsolat mint affektív és társadalmi tér.

- A hallgatók több reflexióban beszélnek arról, hogy az interjú „természetes”, „barátságos”, „kölcsönösen megnyíló” volt, az interjúalanyok nyitottan, és bizalommal fogadták őket.

„az interjúalanyom folyamatosan beszélt, nem akadt el, tudta, hogy mit akar közölni” (E–1–4)

„Az egész interjú alatt barátságos volt a hangulat” (E–2–3)

„Ebben az interjúban szerintem a gördülékenység – részemről is – jobban ment, természetesebb volt

a beszélgetés. De mint említettem, ebben az interjúalanynak talán még nagyobb szerepe volt.” (E-1-23)

Ez egy pozitív interperszonális klímát ír le, ami a trauma közvetítésének egyik feltétele. Itt a felelősség már nem csak etikai, hanem relációs dimenziót kap.

- A zsidó identitás feltételezése kapcsolati dinamikaként jelenik meg. Több reflexióban előkerül, hogy az interjúalany zsidónak gondolta a hallgatót. Ez különösen izgalmas, mert ez aszimmetrikus, de bizalmi kapcsolatot teremtett, azaz az interjúalany a közös identitás (vagy annak feltételezése) révén közelebb engedte magához az interjúkészítőt. Ez a jelenség a traumaemlékezet feltételezett közösségének élményét idézi (Hirsch 2012; Laub 1992), ahol nem a tényleges vallási hovatartozás, hanem a percipált identitásbeli közelség teremti meg a kommunikáció intimitását.

„Éreztem már az interjú közben, hogy az interjúalany úgy beszél, úgy szól ki hozzám, mintha én is zsidó lennék. A végén erre rá is kérdezett, hogy nekem a férjem izraeli-e, hiszen a vezetéknevem úgy cseng, mintha izraeli név lenne. Elmeséltem neki, hogy ez egy iráni név, mivel a nagypapám iráni. Ezek után ő feltételezte, hogy akkor iráni zsidó családból származom. Tehát valóban végig úgy gondolta, hogy zsidó gyökerekkel rendelkezem, aminek alapvetően nincsen feltétlenül jelentősége, kivéve, hogy – főleg utólag visszagondolva is – a beszélgetésünk közben ez a feltételezés talán fokozta a közelség érzetét abban az értelemben, hogy számos dologra utalt úgy, mintha számomra egyértelmű jelentése lenne. A végén, amikor fény derült arra, hogy ez nincs így, megfordult a fejemben annak a gondolata, hogy remélem, hogy ezzel nem okoztam csalódást... Vagy legalábbis, hogy nem bánt meg semmit, amit mondott. Persze erre utaló jel nem volt.” (E-1-12)

„A traumáiról gond nélkül beszélt, gyorsan megnyílt, de ez kölcsönös is volt az interjú alatt (és utána) végig. Egy ponton vissza is kérdezett és megkérdezte, hogy zsidó vagyok-e, ha már ilyen behatóan foglalkozom a témával és habár próbáltam magamat, minél jobban kivonni a fókuszából, azt hiszem ez mégis csak pozitív irányba tolta az interjút és csak még közvetlenebb hangulatot eredményezett.” (E-1-5)

A feltételezett identitás azonban nemcsak a bizalom erősödésével járt, hanem ambivalens érzelmi reakciókat is kiváltott a hallgatókban. Volt, aki utólag büntudatról számolt be amiatt, hogy az interjúalany zsidónak gondolta, miközben saját

önértelmezése szerint nem tartozott a zsidó közösséghez. A közelség érzete így a „nem odatartozás” morális feszültségével társult, amely a relációs helyzet aszimmetriájára irányította a figyelmet.

„valószínűleg ez egy közelségnek a kifejezése az interjúalanyok részéről, hogy ők maguk közül valónak érezték engem, és aztán bennem volt a büntudat ezért.” (E-1-1)

Az ELTE hallgatók reflexióiban expliciten megjelenik, hogy több interjúalany a hallgatót zsidónak feltételezte; ez gyakran a közelség, bizalom és természetesebb hangvétel erősödésével járt. Az OR-ZSE reflexiókban ritkábban jelenik meg explicit formában az identitás-feltételezés; ugyanakkor az interjúk leírataiból az látszik, hogy több alany adottként kezelte az OR-ZSE hallgatók zsidó identitását, ami a kapcsolatban a kölcsönös érdeklődést és erkölcsi felelősséget erősítette.

- A hallgatók empátiás határkezeléssel és szükség esetén önkorrekcióval reagáltak a bizalmi légkörre, az interjúalany verbális és nonverbális kommunikációjára:

„valahogy azt éreztem, hogy édesanyjáról annyira nem akart beszélni” (E-1-12)

„Ha éppen csend volt, majdnem rögtön kérdeztem valamit, hogy segítek neki, mert úgy gondoltam, hogy kínossá kezd válni. De megállítottam ezt a gondolatot, és mindig hagytam, hadd folytassa.” (E-1-29)

„...hiányoltam a több személyes részletet, de tiszteletben tartottam az interjúalany privát szféráját és csak arról beszélgettünk, amiről ő is szívesen mesélt.” (E-1-21)

Az idézetek („ha csend volt, majdnem rögtön kérdeztem valamit, de visszatartottam...”) azt mutatják, hogy a hallgatók reflektáltak saját beavatkozási indíttatásukra, és tudatosan tartották tiszteletben a másik határait. Ez a kutatói érettség és érzelmi kompetencia fejlődésének mutatója.

Az interjú helyzet interperszonális viszonyrendszere nem pusztán technikai vagy módszertani kérdésként jelenik meg, hanem relációs konstrukcióként, amelyben identitás, bizalom, erkölcsi felelősség és érzelmi önszabályozás egyidejűleg formálódik. A hallgatók reflexiói azt mutatják, hogy a trauma narratívája nem egyirányú közlésként, hanem kölcsönös pozicionálásként jön létre. A megszólaló és a meghallgató egymásra vonatkozó feltételezései, identitásattributionai és érzelmi reakciói együtt alakítják a kommunikáció terét.

Ebben az értelemben az interjú nem pusztán adatfelvételi aktus, hanem olyan társas esemény, amelyben a trauma emlékezte relációsan

konstituálódik. A hallgatók reflexív önkorrrekciója, a csend tűrése, a határok tiszteltben tartása és az identitásbeli ambivalenciák tudatosítása mind arra utalnak, hogy a kutatói szerep ebben a kontextusban affektív és morális kompetenciát is igényel. Az interperszonális dinamika így a trauma társadalmi közvetítésének egyik kulcsmechanizmusává válik.

Összefoglaló értékelés

A táblázat az E-reflexiók kvalitatív elemzése során azonosított kód-előfordulások intézményi megoszlását mutatja; az N az összes kódolt említés számát jelöli.

2. Táblázat: Az E-reflexiók kódolt tematikus előfordulásainak intézményi összehasonlítása (N = 96)

Dimenzió	ELTE E-reflexiók	OR-ZSE E-reflexiók
Diskurzus típusa	Tudományos-önreflektív	Morális-émlékezteti
Tanulás fókusza	Módszertani és tapasztalati tanulás	Értelmező és erkölcsi tanulás
Érintettség jellege	Önmegfigyelő, befelé irányuló reflexió	Empatikus és narratív, megfigyelő
Felelősség-keret	Etikai és szakmai felelősség	Kapcsolati és közösségi felelősség
Narratív tónus	Elemző, önkritikus	Empatikus, morális-reflektív
Interperszonális viszonyulás	Több interjúalany zsidónak feltételezte a hallgatót, ami a bizalom és közvetlenség erősödését hozta; a reflexiókban megjelenik a csend és határkezelés tudatos figyelme.	Az identitás-feltételezés ritkábban tematizált, de az interjúkban adottként kezelt zsidó hovatartozás a kapcsolat kölcsönös bizalmát és felelősségét erősítette.

Az E-reflexiók elemzése azt mutatja, hogy az ELTE és az OR-ZSE hallgatói eltérő reflexiók hangsúlyok mentén értelmezik az interjúélményt. Az ELTE esetében az interjú elsősorban társadalomtudományi tanulási térként jelenik meg, ahol a módszertani önreflexió, az etikai felelősség és a kutatói szerep tudatosítása kerül előtérbe. Az OR-ZSE hallgatói reflexióiban ezzel szemben hangsúlyosabb az emlékezés morális és közösségi dimenziója, valamint az interjú erkölcsi tanulságainak artikulálása.

Az interperszonális dinamika mindkét intézmény esetében kulcsszerepet játszik, különösen az identitás-feltételezés relációs hatásaiban. A

feltételezett vagy valós közösség élménye erősíti a kommunikáció intimitását, ugyanakkor reflexív ambivalenciát is kiválthat a hallgatókban. A különbségek így nem értékhierarchiát, hanem eltérő tudásorientációkat jeleznek. Míg az egyik oldalon a professzionális és módszertani reflexió dominál, a másikon az erkölcsi és emlékezteti érzékenység kerül előtérbe. E két megközelítés együttesen rajzolja ki a trauma társadalmi feldolgozásának kognitív, érzelmi és etikai dimenzióit.

B) Az utánkövetéses vizsgálat adatainak elemzése (U-reflexiók, U-kódok)

A végzett és diplomát szerzett hallgatók elérése nem volt egyszerű feladat. Mivel az utánkövetéses

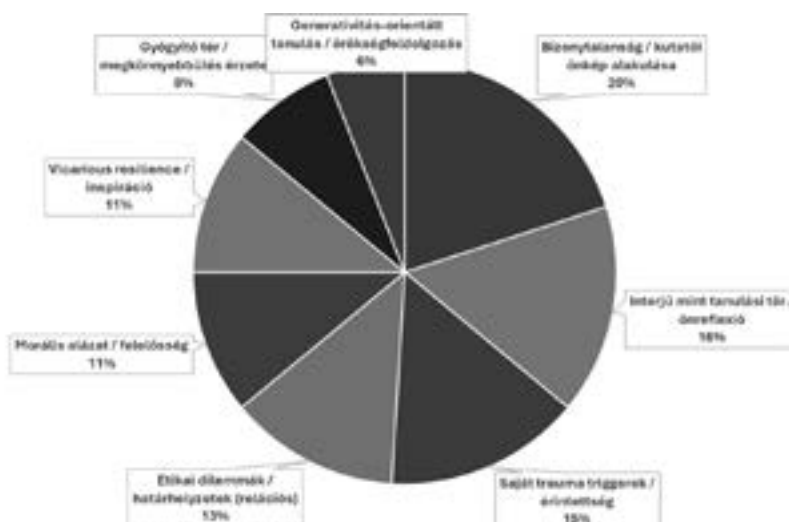
vizsgálat 2025-ben zajlott, az interjúk és az eredeti reflexiók elkészítése óta eltelt két-három évben a résztvevők többsége nemcsak alapszakos, hanem mesterszakos diplomáját is megszerezte, és sokan már stabil pozíciókat töltenek be a hazai és nemzetközi munkaerőpiacon. Ennek ellenére 20 hallgatóval sikerült utánkövetéses interjút készíteni a kutatásban szerzett tapasztalataikról (U = 10 ELTE; U = 10 OR-ZSE).

A 20 utánkövetéses interjú kvalitatív elemzése során összesen 85 kódeseeményt azonosítottunk. A 3. táblázat az U-reflexiókban megjelenő kódelőfordulások megoszlását mutatja a nyolc tematikus kategória mentén.

3. Táblázat: Az U-reflexiók megoszlása a tematikus kódok szerint az utánkövetéses interjúkban a két intézményben N=85

Tematikus kódok	Említések száma az U-interjúkban (db)	U-reflexiók aránya az összes említés %-ában
Bizonytalanság / kutatói önkép alakulása	17	20
Interjú mint tanulási tér / önreflexió	14	17
Saját trauma triggererek / érintettség	13	15
Etikai dilemmák / határhelyzetek (relációs)	11	13
Morális alázat / felelősség	9	10
Vicarious resilience / inspiráció	9	11
Gyógyító tér / megkönnyebbülés érzete	7	8
Generativitás-orientált tanulás / örökségfeldolgozás	5	6
Összesen	85	100

3.Ábra: Az U-reflexiók megoszlása a tematikus kódok szerint az utánkövetéses interjúkban N=85

A központi tengelyt az utánkövetéses interjúkban is a tanulás és a kutatói önkép alakulásának kódjai adják, azonban ezek hangsúlya eltér az E-reflexiók azonnali, élményszerű reakcióitól. A Bizonytalanság / kutatói önkép alakulása (≈20%) és az Interjú mint tanulási tér / önreflexió (≈17%) nem a helyzet közbeni bizonytalanság kifejezője, hanem a visszatekintő értelmezés perspektívájából jelenik meg. A hallgatók két-három év távlatából a korábbi interjú-élményt szakmai fejlődésük egyik fordulópontjaként értelmezik, amely a kutatói szerep, az etikai érzékenység és a módszertani tudatosság mélyüléséhez járult hozzá.

Az utánkövetéses interjúkban a reflexiók érettebb, integráltabb formában jelennek meg. Míg az

eredeti reflexiókban a bizonytalanság és az érzelmi megterhelés közvetlen élménye dominált, az U-interjúkban a felelősség és a kompetenciahatárok tudatosítása kerül előtérbe:

„...izgultam... nehogy bele gázoljak... vagy fájdalmat okozzak.” (U-1-6)

„Tartottam az interjúk elkészítésétől... kihívás... valakit rávennem, hogy beszéljen a saját traumájáról.” (U-2-9)

A visszatekintés perspektívájából az interjúélmény szakmai lehetőségként is értelmeződik:

„...úgy éreztem, ez egy tök nagy lehetőség... nagyon érdekes és hasznos tapasztalat volt.” (U-1-10)

Különösen figyelemre méltó, hogy több hallgató a reflexivitást nem egyszeri tanulási aktusként, hanem tartósan beépült attitűdként írja le:

„Az önreflexióm élesebb lett és szokásommá vált. Sőt még mielőtt bármire is reflektálnék, azonnal inkább figyelek még egy kicsit.” (U–1–2)

Ez arra utal, hogy az interjúkészítés élménye a szakmai habitus részévé vált, és a reflexív figyelem a későbbi munkavégzésben is meghatározó gyakorlattá alakult.

- Erős továbbá az érzelmi-erkölcsi komponens is, ahol a Saját trauma triggererek / érintettség

(≈15%) és az Etikai dilemmák / határhelyzetek (≈13%) együtt mutatják, hogy az interjú munka érzelmileg megterhelő maradt, miközben folyamatos az etikai mérlegelés (mit, meddig és hogyan kérdezzek). A hallgatók jelentős része érzelmileg is bevonódott, és tudatosan reflektált a kutatás etikai hatáira, arra, hogy mikor és hogyan szabad kérdezni, vagy hogyan reagáljanak az interjúalany érzelmeire. E dimenziók a kutatói érettség és empátia fejlődésének legfontosabb mutatóiként értelmezhetők.

„...elcsuklott a hangom... vizes lett a szemem... 1–2-szer előfordult.” (U–1–3)

„A... megszégyenítés... elbagatellizálva az eseményeket... Ettől feszült leszek és összerándul a gyomrom.” (U–2–8)

„Nagyon vékony jég... fel kell mérni, meddig lehet elmenni.” (U–1–1)

„Talán ez a legnehezebb, a határhúzás. A másik ember iránt érzett tisztelet... egy másik nézőpont validálása.” (U–2–6)

Az érintettség egyes esetekben nemcsak az interjúhelyzetben, hanem utólagos visszatekintésben is megjelent. Volt, aki arról számolt be, hogy az interjú időszakában átélt erős érzelmi és szomatikus reakcióit akkor még inkább akadémiai–kutatói keretben értelmezte, később azonban az élmény affektív oldala vált hangsúlyosabbá:

„...valószínűleg ezért voltak ennyire erős érzelmi, meg szomatikus megéléseim, ami valószínűleg akkor, amikor reflektáltam az interjúra, inkább a kutatói és tantermi vagy akadémiai szempontokból adtam választ... De mondjuk így 3 év múlva meg kiderül számomra, hogy már nem is az információkra emlékszem, hanem az érzetekre.” (U–1–1)

Ez a visszatekintő megfogalmazás arra utal, hogy a trauma meghallgatása nemcsak kognitív tanulási tapasztalatként, hanem testi–érzelmi érintettségként is beépülhetett egyes hallgatók emlékezetébe.

- Tartósan mutatkozik az értékintegráció is, ahol a Morális alázat / felelősség és a Vicarious

resilience / inspiráció (egyenként ≈10–11%) azt jelzi, hogy a hallgatók felelősségtudata és a túlélőktől tanult reziliencia-mintázatok hosszabb távon is beépültek szakmai és személyes önértelmezésükbe. A morális alázat a kutatói ígéretek és elköteleződések vállalásában jelenik meg, míg a vicarious resilience az interjúalanyok erejének és élettörténeti kitartásának inspiráló megtapasztalásához kapcsolódik.

„...megígértem a másodgenerációs interjúalanyoknak, hogy elküldök bármit, ami megjelenik, és ezt tartanám még... később is.” (U–1–10)

„Hálásan köszönöm, hogy részt vehettem ebben a programban... meghatározó élménye lett az életemnek.” (U–2–2)

A hallgatók nemcsak a trauma súlyát, hanem az interjúalanyok erejét, bátorságát és emberi méltóságát is hangsúlyozzák:

„...inspiráló, hogy ilyen dolgok után is teljes életet lehet élni.” (U–1–5)

„Példaképem lett az az interjúalany, aki önkéntes tematikus zsidó sétákat vezet.” (U–2–3)

- A gyógyulás és az örökségfeldolgozás kódjai ritkábban jelennek meg az utánkövetéses interjúkban, de amikor előkerülnek, a tapasztalat lezárásának és hosszabb távú integrációjának jeleként értelmezhetők. A Gyógyító tér / megkönnyebbülés (≈8%) és a Generativitás-orientált tanulás / örökségfeldolgozás (≈6%) aránya kisebb, mégis azt mutatja, hogy az interjúélmény nem zárult le a helyzetben, hanem továbbgondolás és továbbadás irányába mozdult el.

„...nagyon kedves... nyitott [interjúalanyok]... elég gyorsan feloldódtunk.” (U–1–7)

„A kezdeti... bizalmatlan indulást [követően] fokozatosan oldódott a hangulat, egyre személyesebb megéléseket hozott elő.” (U–1–4)

A feldolgozás generatív iránya különösen ott válik láthatóvá, ahol a hallgatók a tapasztalat továbbviteléről beszélnek:

„...megerősítette [a világnézetemet]... ezek a tapasztalatok nem maradhatnak magunkban.” (U–2–9)

„Azóta keresem az olyan filmeket, könyveket... [és] ha kiderül, hogy túlélő leszármazott, szívesen beszélgetek erről a témáról is.” (U–1–6)

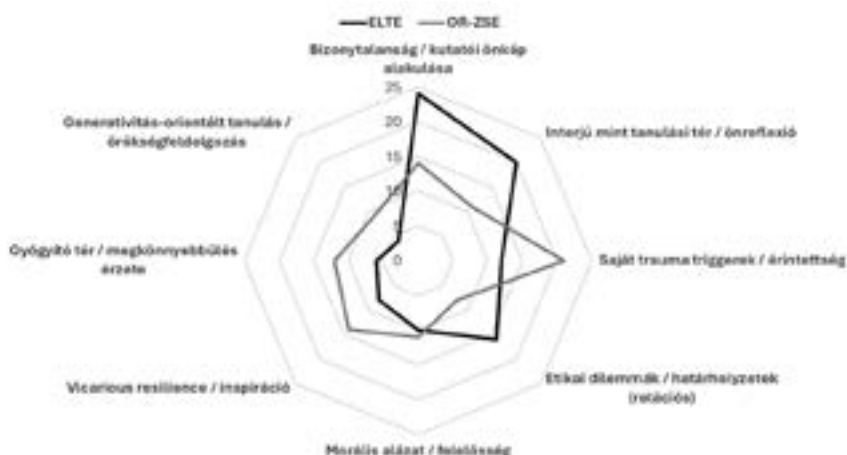
A reflexiók tematikus súlypontjai azt mutatják, hogy a hallgatói élményvilág elsősorban tanulási, érzelmi és etikai természetű maradt a retrospektív értelmezésben is. A kódok megoszlása alapján a hallgatók a holokauszt túlélők leszármazottjaival készített interjúkat nem csupán adatgyűjtési feladatként, hanem önreflexív és morálisan megterhelő tanulási

folyamatként értelmezték. A bizonytalanság, az ön-reflexió és az érintettség együttese a kutatói identitás alakulásának magját képezi, míg a gyógyulás, a reziliencia és az örökségfeldolgozás a tapasztalat hosszabb távú beépülésére és integrációjára utal.

B.1. Az U-reflexiók intézményi összevetése a tematikus kódok alapján

Az utánkövetéses interjúk kvalitatív elemzését követően a tematikus kódok intézményi megoszlását is megvizsgáltuk annak érdekében, hogy feltárjuk, mutatkoznak-e eltérések az ELTE és az OR-ZSE hallgatóinak hosszabb távú reflexív értelmezéseiben. Az ELTE interjúk esetében 46 kódeseeményt (U=46), az OR-ZSE esetében 39 kódeseeményt (U=39) rögzítettünk. A 4. ábra az U-reflexiókban azonosított kódeseemények megoszlását szemlélteti intézményi bontásban, a nyolc tematikus kategória mentén¹³.

4. Ábra: Az ELTE és OR-ZSE U-reflexióinak összevetése a tematikus kódok alapján N=85

A Bizonytalanság / kutatói önkép alakulása az ELTE-hallgatók körében a legerősebb kód (~25%), ami azt mutatja, hogy a tanulási folyamatot a kutatói szerepbe való beletanulás, az önreflexió és a módszertani önkorrekció jellemzi. Az OR-ZSE hallgatóinál ez középérső (~15%), ami azt sugallja, hogy ott kevésbé dominál a módszertani ön-reflexió, inkább a személyes és morális azonosulás irányába tolódik a fókusz. Az Interjú mint tanulási tér / önreflexió kód esetében hasonló a helyzet, az ELTE-nél számottevően magasabb arányt látunk. Ez a dimenzió a kutatói önismeret és a reflektív tanulás terét mutatja. Az ELTE hallgatói körében domináns két tematikus kód azt mutatja, hogy az

interjúk elsősorban tanulási és módszertani térenként funkcionáltak. A kutatói szerepbe való beletanulás, a hibák tudatosítása és a szakmai felelősségvállalás élménye az ELTE-profil meghatározó elemei.

A Saját trauma triggersek / érintettség az OR-ZSE-nél kiugró (~20%), az ELTE-nél alacsonyabb (~10%). Ez az egyik legérdekesebb különbség. Az OR-ZSE hallgatói az interjúkat morális-érzelmi kapcsolattérként élték meg, míg az ELTE-hallgatók inkább megfigyelő, elemző pozícióban maradtak. Az Etikai dilemmák / határhelyzetek (relációs) kód az OR-ZSE-nél szintén erősebb, ami az interperszonális érzékenységre és kapcsolati etikára utal. Az ELTE-nél ez középérső, inkább módszertani dilemmákhoz kapcsolódik. Míg tehát az ELTE-n a hangsúly a kutatói reflexivitáson és felelősségen, addig az OR-ZSE-n az érzelmi érintettségen és a relációs etikán van.

A Morális alázat / felelősség kód mindkét görbén közepén helyezkedik el (~10–12%). Ez az egyik kapcsolódási pont, ami azt mutatja, hogy a trauma kezelése mindkét intézményben etikai-morális horizonton történik. A Vicarious resilience / inspiráció kód szintén közel azonos mértékben jelenik meg (10–12%). Ez a pozitív tanulási integráció, a túlélőktől tanult emberi példák internalizálásának tere. A Gyógyító tér / megkönnyebbülés érzete kód az OR-ZSE-nél magasabb, ami a kapcsolat spirituális és érzelmi légkörét jelzi, az ELTE-nél viszont visszafogottabb, a kutatási helyzet nem oldódik fel „gyógyító” keretté, inkább kontrollált marad, de mindkét mintában az érzelmi lezárás és továbbadás szimbolikus dimenzióit képviselik.

¹³ Az arányok az intézményenkénti kódeseeményekhez viszonyított százalékos megoszlást jelzik.

Az intézményi eltérések az utánkövetéses reflexiókban is kirajzolódnak, azonban a különbségek hangsúlya eltolódik. Míg az ELTE-hallgatók továbbra is erősebben artikulálják a kutatói önkép és módszertani reflexivitás dimenzióit, az OR-ZSE-hallgatók körében az érzelmi érintettség és relációs etika válik markánsabbá. Ugyanakkor az U-interjúk tanúsága szerint mindkét intézményben megfigyelhető az élmény hosszabb távú integrációja: a reflexivitás és a morális felelősség nem egyszeri reakcióként, hanem beépült attitűdként jelenik meg. Az intézmények közötti eltérések kevésbé élesek, mint az E-reflexiók esetében, ami arra utal, hogy az időbeli távlat bizonyos mértékű konvergenciát eredményezett az értelmezési keretekben.

B.2. A két intézmény összevetése az E-reflexiók és az U-reflexiók alapján

A következő ábrák az ELTE és az OR-ZSE hallgatóinak eredeti (E) és az utánkövetéses interjúkban (U) adott reflexióit vetik össze. A két intézmény kódeseményeinek száma: 181

elmozdulások figyelhetők meg a morális és érzelmi dimenziókban. Az utánkövetéses reflexiókban kissé erősödik a Morális alázat / felelősség és a Vicarious resilience / inspiráció kódja, ami arra utal, hogy az idő múlásával a hallgatókban etikusabb és kiegyensúlyozottabb értékelés alakult ki a kutatási helyzetéről. Ezzel párhuzamosan a Bizonytalanság enyhé csökkenése a kutatói magabiztosság növekedését jelzi, míg az Érintettség és a Gyógyító tér kategóriák aránya alig változik, ami az érzelmi bevonódás tartósságát mutatja.

Összességében az E-U összevetés azt mutatja, hogy a hallgatók tapasztalata nem időben differenciálódik, hanem inkább intézményi és szereptanulási különbségek mentén szerveződik. (6. Ábra)

Az ELTE-hallgatók reflexióiban a két fázis közötti különbség jelentős átrendeződést mutat a tematikus kódok mentén. Az utánkövetéses (U) reflexiókban drasztikusan megnő a Bizonytalanság / kutatói önkép alakulása és a Tanulási tér / önreflexió

5.Ábra: Az ELTE + OR-ZSE E- és U-reflexióinak összevetése N=181

A diagram az ELTE és az OR-ZSE hallgatóinak első (E) és utánkövetéses (U) reflexióit hasonlítja össze a tematikus kódok arányai alapján. Az eredmények szerint a két adatfelvétel között nem figyelhető meg jelentős eltolódás a kódok eloszlásában, a hallgatók élményvilága és értelmezési keretei alapvetően stabilak maradtak.

A Bizonytalanság / kutatói önkép alakulása és az Interjú mint tanulási tér / önreflexió kódjai mindkét fázisban dominánsak, ami azt jelzi, hogy az interjúzás tapasztalata tartósan a tanulás és a kutatói szerep reflexiójának tere maradt. Kisebb

lexió aránya, ami azt jelzi, hogy a hallgatók az idő múlásával mélyebb és tudatosabb önreflexióval tekintettek vissza a kutatói szerepre. Ez nem visszalépést, hanem a bizonytalanság újraértékelését jelenti, a kezdeti hibák és dilemmák később a szakmai önismeret eszközeivé váltak:

„Sokkal jobban tudom, hol a határ – hol engedhetek egy kicsit, hol kell meghúzni; ez akkor még nem ment.” (U-1-8)

„Elméletben nem igazán lehet felkészülni... az ember a gyakorlatból tanul igazán, és utána tanulja meg, hogyan kezelje ezeket.” (U-1-3)

6.Ábra: Az ELTE E- és U-reflexiók összevetése N=111

„Ott [a második interjúnál] is izgultam, de az már nem volt teljesen új helyzet.” (U-1-1)

Látható, hogy a korai hibák és dilemmák reflektált önismeretté és határkezelési kompetenciává rendeződtek az utánkövetés idejére.

Ugyanakkor látványosan visszaesik a Saját trauma triggernek / érintettség és az Etikai dilemmák / határhelyzetek súlya, ami a kutatói szerep érzelmi távolságának növekedését és a szakmai kontroll erősödését mutatja:

„...kutatóként nagyon jól tudom magamtól eltávolítani a témákat.” (U-1-6)

„Most már ezzel a tapasztalattal még lassabb lennék, nem akarnék ennyire megfelelni nekik most magamra tudok reflektálni...” (U-1-9)

Az idézetek a kutatói szerep érzelmi távolságának növekedését és a szakmai kontroll erősödését

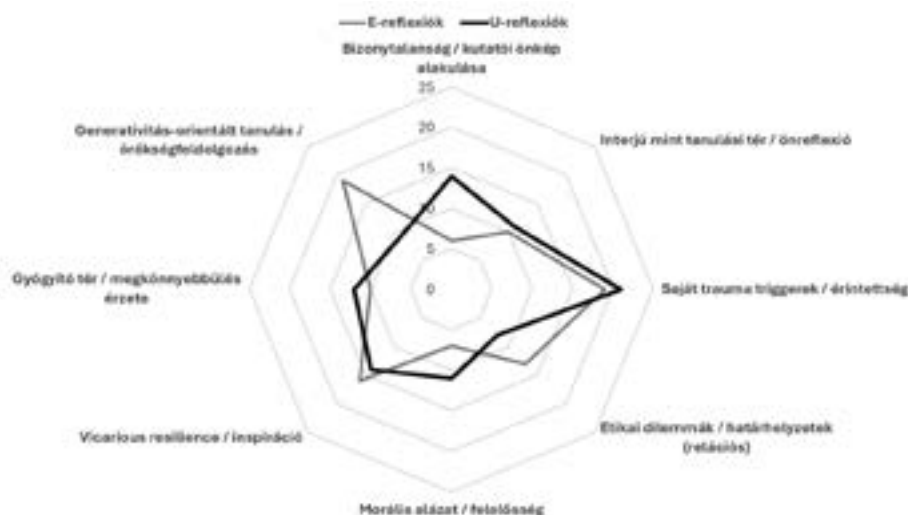
mutatják, a hallgatók már tudatosan reflektálnak saját határkezelésükre, és a megfelelési kényszert a reflektált önirányítás váltja fel.

A Morális alázat / felelősség, a Reziliencia és a Gyógyító tér kódjai viszont stabilak, ami azt jelzi, hogy az etikai elkötelezettség megmarad, de már nem az érzelmi átélés, hanem a szakmai felelősség keretében működik tovább.

A Generativitás / örökségfeldolgozás enyhe növekedése azt mutatja, hogy a hallgatók a tanulságokat a jövőbeli szakmai munkába integrálható tudásként kezdték értelmezni.

Összességében az ELTE-hallgatóknál az utánkövetés nem az élmény elhalványulását, hanem annak intellektuális újrastrukturálását jelzi, a trauma témája a személyes érintettségből a kutatói tanulás és a szakmai önreflexió terébe helyeződik át.

7.Ábra: Az OR-ZSE E- és U-reflexiók összevetése N=70

Az OR–ZSE hallgatóinak utánkövetéses reflexiói az érzelmi és morális dimenziók erősödését mutatják. A Saját trauma triggererek / érintettség kód látványosan növekszik, ami arra utal, hogy az interjúk élménye nem halványult el, hanem mélyebb személyes és transzgenerációs azonosulásként épült be. Az U–fázis reflexiói az érintettséget már nem pusztán megterhelésként, hanem tanulási és kapcsolati tapasztalatként értelmezik:

„Örültem volna egy második beszélgetésnek és esetleg a közvetlen környezetükkel való beszélgetésnek is.” (U–2–2)

„Amit tanultam, hogy egy adott élethelyzet olyan következmény, ami akár korábbi generáció traumájából fakad.” (U–2–6)

„A tisztelet számomra olyan empátia, ami egy másik nézőpontjának validálása.” (U–2–1)

Ezek az idézetek együtt azt mutatják, hogy az U–fázisban az érintettség kapcsolati (meghallgatás, bizalom, közös feldolgozás) és tanulási keretbe rendeződik, vagyis integrált, értelmezett tapasztalattá válik.

Láthatóan nő a Bizonytalanság / kutatói önkép és az Interjú mint tanulási tér / önreflexió kódok aránya is, ami arra utal, hogy a hallgatók tudatosabban reflektálnak saját szerepükre a segítői és kutatói pozíciók határára:

„Furcsa volt, bár úgy éreztem, hogy kialakult egy alapvető bizalmi kapcsolat, amely egy ilyen mélyinterjúhoz kell, mégsem éreztem magam teljesen méltónak az interjúkészítő szerepéhez.” (U–2–10)

„Ráébredtem, hogy ha megvan a bizalom és a szándék, akkor a legmélyebb, legsúlyosabb problémákat is el tudja mondani az interjúalany, és lehet úgy kérdezni, hogy ne okozzak másodlagos traumát.” (U–2–5)

„A traumával és annak feldolgozásával kapcsolatos tudásom szélesedett... Emberileg és szakmailag is adott a személyiségemhez.” (U–2–9)

Ezek a reflexiók világosan mutatják, hogy az utánkövetés során a hallgatók már tudatosan mérlegelik a kutatói–segítői szerep határait, reflektálnak a kapcsolati felelősségre, és az interjúhelyzetet tanulási–etikai térként értelmezik.

A Morális alázat / felelősség és a Vicarious resilience / inspiráció szintén enyhén erősödik, jelezve, hogy az interjúkban szerzett tapasztalatok etikai és lelki tartalomként integrálódnak a szakmai identitásba. A Gyógyító tér / megkönynyebbülés érzete stabil marad, ami a kapcsolatban megélt empátia és kölcsönös oldódás állandóságát mutatja.

Össességében az OR–ZSE hallgatók utánkövetéses reflexióiban az érintettség nem csökken, hanem mélyül és tudatosul, az élmény spirituális és morális tanulássá szerveződik, ahol a meghallgatás és az empátia a segítői identitás etikai középpontjába kerül.

A hallgatói reflexiók összefoglalása

A hallgatói reflexiók elemzése összességében azt mutatja, hogy a holokauszt túlélők második és harmadik generációjának interjúk vizsgálata nem pusztán adatgyűjtési feladat, hanem tanulási, érzelmi és etikai tapasztalat is volt a hallgatók számára. A reflexiók mindkét intézmény hallgatói körében azt jelzik, hogy az interjúzás a másik megismerésén túl önismereti és morális önvizsgálati térként is működött.

A tematikus kódok alapján a hallgatói élmények három fő dimenzió köré rendeződnek:

- A kutatói szerep tanulása – a bizonytalanság, az önreflexió és a módszertani felelősség mentén –, amelyben a kezdeti dilemmák szakmai kompetenciává formálódnak.
- Az érzelmi és etikai bevonódás – az érintettség, empátia és relációs felelősség dimenziójában –, amely a kutatás emberi vonatkozását teszi láthatóvá.

Az érzelmi és etikai bevonódás dimenziója ugyanakkor nem merül ki az empátia és a felelősség kérdésében. A hallgatói reflexiókban visszatérően megjelenik az identitás-attribúció tapasztalata is. Több esetben az interjúalany zsidónak feltételezte a hallgatót, ami a kapcsolatban sajátos közelség–különbség ambivalenciát hozott létre. A „nem zsidó vagyok” élményéhez társuló büntudat és megfelelési kényszer azt jelzi, hogy a kutatói pozíció nem semleges megfigyelői helyzetként működik, hanem relációsan konstituálódik. A hallgatók egyszerre tapasztalták meg a közelség bizalmi lehetőségét és a különbségből fakadó felelősségi feszültséget. Ez a dinamika a hallgatás és megszólalás strukturális kereteire is ráirányítja a figyelmet. A kutatói oldalon is létrejön egy olyan „köztes tér”, amelyben az identitás, az elvárások és a felelősség folyamatos újratárgyalás tárgyává válik.

- A feldolgozás és továbbadás tere – a reziliencia és generativitás kódjai mentén –, ahol a tapasztalat hosszabb távon integrálódik a személyes és szakmai identitásba.

Az E– és U–reflexiók összevetése alapján a hallgatói tanulási folyamat nem halványul, hanem mélyül és tudatosul. A kezdeti bizonytalanságot

fokozatosan a reflektált határkezelés, az etikai felelősségvállalás és a tapasztalat integrációja váltja fel. A trauma-történetekkel való találkozás így nem pusztán emlékezeti aktus, hanem a felelősségteljes jelenlét és szakmai önreflexió gyakorlásának tere is.

II. Az interjúalanyok részvételi motivációinak empirikus megközelítése: explicit és implicit indoklások

A kvalitatív interjúkra épülő kutatásokban a részvételi motivációk nem minden esetben azonos módon artikulálódnak. A jelen vizsgálatban a megszólalók kivétel nélkül tudatos, előzetesen meghozott döntést hoztak a részvételről, a kérdőíves adatfelvételt követően önként jelentkeztek interjúra, vállalva az ezzel járó idő- és érzelmi ráfordítást. A részvétel ténye önmagában is a motiváltság jele, ugyanakkor elemzési szempontból különbség mutatkozik abban, hogy ez a motiváció milyen nyelvi–narratív formában válik megfogalmazottá.

Az elemzés során ezért indokoltá vált a részvételi motivációk explicit és implicit megkülönböztetése. Az explicit motivációk azok az esetek, amikor az interjúalanyok közvetlen kijelentések formájában nevezik meg, miért vállalták a kutatásban való részvételt. Ezek az indoklások jellemzően erkölcsi, emlékezeti vagy személyes feldolgozási szempontokra hivatkoznak, és a megszólalók saját értelmezésében világos céllal vagy belső szükséglettel kapcsolják össze a részvételt. A jelen mintában az explicit motivációk az interjúk megközelítőleg 30%-ában jelentek meg ilyen formában.

Az implicit motivációk ezzel szemben nem egy összegző „miért” kijelentésben jelennek meg, hanem a narratívák szerkezetéből, hangsúlyából és visszatérő tematikus elemeiből rekonstruálhatók. Ezekben az esetekben a részvétel értelme nem kevésbé tudatos, hanem más módon artikulált: abban válik láthatóvá, hogy a megszólalók mit tartanak hangsúlyosnak és jelentéstelnek saját történetükben, milyen szerepet tulajdonítanak a családi múlt továbbadásának, az identitásnak, a felelősségnek vagy éppen a trauma-tapasztalat normalizálásának¹⁴, vagyis annak, hogy a rendkívüli

események a mindennapi beszéd és önértelmezés részévé váljanak.

Az explicit és implicit motivációk elkülönítése nem hierarchikus különbségtétel. Az explicit indoklások ritkább megjelenése nem a motiváció hiányára utal, hanem arra, hogy a részvételi szándék eltérő artikulációs formákban válhat hozzáférhetővé.

Az implicit motivációk elemzése ugyanakkor lehetővé teszi annak megragadását is, hogy a részvétel milyen módon kapcsolódik a trauma örökségéhez, az identitás alakulásához, a tapasztalat normalizálásának gyakorlatához és a tanúságtétel morális tétjeihez. Ezek a motivációk gyakran nem különálló indokokként, hanem egymással összefonódó jelentéslógikák formájában jelennek meg, és egyúttal szolgálják az önazonosság artikulálását, a múlt továbbadását és a megszólalás társadalmi értelmének megteremtését.

Módszertani szempontból fontos megjegyezni, hogy az interjúprotokoll nem tartalmazott külön, direkt módon a részvételi motivációkra irányuló kérdést. A motivációk feltárása így nem előre strukturált válaszokból, hanem a megszólalások során megjelenő reflexiókból, hangsúlyokból és narratív mintázatokból történt. Ez a megközelítés megerősítette, hogy a részvétel értelmét ne az interjúalanyok utólagos racionalizációjaként, hanem a történetmondásba ágyazott jelentésként lássuk.

A következőkben először az explicit módon megjelenő részvételi motivációkat foglaljuk össze, majd az implicit motivációk kódolásán alapuló elemzését mutatjuk be. Ezt követően a feltárt mintázatokat a nemzetközi szakirodalommal vetjük össze, végül pedig integrált értelmezési keretben foglaljuk össze a részvétel mögött húzódó motivációs logikákat.

A) Az explicit részvételi motivációk feltárása

Az explicit módon megfogalmazott részvételi motivációk az interjúk mintegy egyharmadában jelentek meg. Ezekben az esetekben a megszólalók közvetlenül reflektáltak arra, miért vállalták a kutatásban való részvételt. A részvétel indoklása erkölcsi, emlékezeti vagy személyes jelentésként jelent meg, és az interjúhelyzetet tudatos döntésként értelmezték.

Tanúságtétel mint erkölcsi kötelesség

Az explicit motivációk egyik legmarkánsabb típusa a tanúságtétel erkölcsi kötelességének hangsúlyozása volt. Több interjúalany a megszólalást nem pusztán személyes döntésként, hanem a családi múlt

¹⁴ A „normalizáció” fogalmát ebben az elemzésben nem Lemert terminológiájának szó szerinti átvételeként, hanem analitikus analógiaként használjuk. Edwin Lemert címkézésméletében a deviancia akkor válik identitásszervező erővé, amikor a társadalmi reakciók hatására a deviáns szerep „elnyeli” az egyén önazonosságát (secondary deviance) (Lemert 1951/1967). A jelen kutatásban vizsgált narratívák ezzel szemben gyakran azt mutatják, hogy a holokauszt öröksége – mint potenciálisan stigmatizáló társadalmi jelentés – nem válik totalizáló identitáskategóriává, hanem a hétköznapi önazonosság részévé integrálódik. Ebben az értelemben használom a normalizáció fogalmát.

iránti felelősségből fakadó morális kötelezettségként értelmezte. Egy résztvevő az interjú követően, utólagos reflexióban fogalmazta meg ezt a motivációt különösen egyértelműen:

„Csak annyit, hogy a műtfaggatásom a súlyos veszteségeket szenvedett – komoly értékeket létrehozó – elem iránti erkölcsi kötelesség számomra.” (021_1_3)¹⁵

A megszólalás ebben az értelmezésben nem önfeltárásként, hanem tanúságtételként jelenik meg. A beszéd célja a múlt erkölcsi elismerése és a felejtéssel szembeni ellenállás.

Történetmegőrzés és tudásátadás

Az explicit indoklások másik visszatérő eleme a történetek megőrzésének és továbbadásának igénye volt. A résztvevők egy része már a kutatáson kívül is aktívan foglalkozott családi emlékezetmunkával, amelybe az interjú szervesen illeszkedett. Egy megszólaló így kapcsolta össze a részvételt a családi emlékezet nyilvánossá tételeivel:

„Az édesapám megírta a visszaemlékezéseit, egy körülbelül három-négyszáz oldalon, és aztán ezt az egész család olvassatta... ezeknek az epizódjait részben feltettem a Facebookra.” (009_2_3)

Mások a felejtés veszélyét hangsúlyozták, különösen a generációs távolság növekedésével összefüggésben:

„Ahogy megy a távolság a tanítványaim és köztem időben, azt érzem, hogy el fog veszni valami a holokausztból... Kertész Imre írta valahol, hogy egyetlen dolog fenyegeti a holokauszt: a felejtés.” (020_1_3)

A részvétel ebben az összefüggésben az emlékezetfenntartás egyik eszközeként jelenik meg, amely túlmutat a családi kereteken, és tágabb társadalmi felelősséghez kapcsolódik.

Személyes feldolgozás és megkönnyebbülés

Az explicit motivációk harmadik típusa a személyes feldolgozás igényéhez kötődött. Egyes megszólalók nyíltan beszéltek arról, hogy a megszólalás számukra érzelmi értelemben is funkcionális, hiszen lehetőséget ad arra, hogy nehéz tapasztalatokat kimondhatóvá tegyenek. Egy interjúalany így fogalmazott:

¹⁵ Az interjúkból vett idézetek mellett az interjú kódolt jelzése látható. Az első számsor az interjú sorszámát jelzi, a második az interjúalany nemét (1=nő; 2=férfi), a harmadik szám pedig a leszármazott generációját (2=második generációs leszármazott; 3=harmadik generációs leszármazott).

„Nekem az írás és a beszéd az abszolút megkönnyebbülés és egy nagyon jó csatorna, ahol ezeket a dolgokat tudom mondani... A nehéz témáról sokszor úgy írok, hogy sírok közben.” (036_1_3)

Az interjú ebben az értelmezésben nem terápiás helyzetként jelenik meg, hanem olyan strukturált beszédtertként, amely támogatja az önreflexiót és a tapasztalatok rendezését. A részvétel így egyszerre hordoz személyes és kommunikációs jelentést.

Az identitás megerősítése

Ritkábban, de egyértelműen megjelent az explicit indoklások között az identitás megerősítésének motívuma is. Ezekben az esetekben a megszólalás annak lehetőségét kínálta, hogy az interjúalany saját helyét és szerepét tudatosan elhelyezze a családi és történeti folytonosságban, és ezzel megerősítse aktuális önazonosságát.

„Mindig is jelen volt az életemben a saját zsidóságom. Tehát, hogy én egy zsidó vagyok, és ez így mindig. És most azt érzem, hogy ez kihál, vagy két véglet marad: vagy teljesen eltűnik, vagy bezáródik. És ezért érzem fontosnak, hogy ezekről beszéljünk, hogy valamit át lehessen adni abból, amit mi még megkapunk... Nekünk az volt belénk nevelve, hogy az a győzelmünk, hogy itt vagyunk. Hogy túléltek. És hogy ezt nem lehet csak úgy elengedni.” (070_1_3)

Összegzés

Az explicit részvételi motivációk azt mutatják, hogy azoknál a megszólalóknál, akik reflexív módon megfogalmazták döntésük indokait, az interjú morálisan és személyesen is jelentéssel telített cselekvésként jelent meg. A tanúságtétel, az emlékezetfenntartás és a személyes feldolgozás motívumai közvetlenül kapcsolódtak a részvételhez. Bár ezek az explicit indoklások nem fedik le a teljes mintát, világos mintázatot rajzolnak ki, amelyhez a következő fejezetben bemutatott implicit motivációk viszonyíthatók.

B) Az implicit részvételi motivációk feltárása

Az interjúk jelentős részében a kutatásban való részvétel indokai nem jelennek meg expliciten megfogalmazott motivációként. Ez azonban nem a részvételi szándék hiányára utal, hanem arra, hogy a megszólalás értelme sok esetben nem reflexív indoklásokban, hanem a narratívák szerkezetében, hangsúlyaiban és visszatérő motívumaiban válik hozzáférhetővé. Az implicit motivációk ezért a történetmondás egészének elemzésén keresztül azonosíthatók. Az alábbi elemzés ezekre az implicit motívációkra fókuszál. Kiindulópontja az a megfigyelés,

hogy a megszólalás a résztvevők számára különböző, egymással összefonódó jelentéseket hordoz, az örökség továbbadásának igényétől az identitás újrendezésén és a túlélési minták artikulációján át egészen a közösségi hasznosság és az önfeldolgozás dimenziójáig. Ezek a motivációk nem egymást kizáró kategóriák, hanem gyakran ugyanazon interjúban, eltérő hangsúllyal jelennek meg.

Az implicit motivációk bemutatása ezért nem egyetlen magyarázóelv mentén történik, hanem hat olyan empirikus mintázat köré szerveződik, amelyek az interjúk egészét tekintve stabil mintázatként rajzolódnak ki. A következő alpontok ezeknek a mintázatoknak az elemzését adják, konkrét interjúrészletekre támaszkodva, annak bemutatására, hogy a megszólalás miként válik a résztvevők számára értelmessé akkor is, amikor ennek indokai nincsenek kimondva.

Tanúságtétel és örökségvállalás (implicit módon)

Az implicit részvételi motivációk egyik legerősebb és legkövetkezetesebben megjelenő mintázata a tanúságtételhez és az örökség továbbadásához kapcsolódik. Ezekben az interjúkban a megszólalók nem feltétlenül nevezik meg expliciten a részvételük okát, ugyanakkor narratívaikban világosan kirajzolódik az a belső késztetés, hogy a családi múlt – különösen a holokauszthoz kötődő tapasztalatok – ne maradjanak kimondatlanul vagy feldolgozatlanul.

Több interjúban megjelenik az a feszültség, amely a túlélők hallgatása és az utódok tudásigénye között húzódik. Egy harmadik generációs férfi interjúalany így beszél nagyapja történetmondásáról:

„...a nagyapám elmesélte az összes háborús történetét, csak azt felejtette el, hogy üldözték, mert zsidó.” (017_2_3)

Ez a megjegyzés nem vádként jelenik meg, hanem annak jelzéseként, hogy a családi narratívák töredezettek, hiányosak, és a megszólaló számára éppen ezek a hiányok válnak jelentéssé. A narratíva szerkezetéből az rajzolódik ki, hogy a kimondatlan részek láthatóvá és értelmezhetővé tétele a megszólalás tétje.

Más interjúkban a tanúságtétel narratív sürgettségként jelenik meg. A megszólalók érzékelik, hogy a túlélők eltűnésével az emlékezet hordozása átalakul, és a történetek fennmaradása már az ő megszólalásukon múlik. Egy harmadik generációs nő így fogalmaz:

„Ha mi sem mondjuk el, akkor egyszerűen eltűnik.” (044_1_3)

Ebben a mondatban a részvétel nem heroikus vagy ünnepélyes aktusként jelenik meg, hanem időszerű, szükségszerű cselekvésként. A tanúságtétel implicit motivációja itt nem erkölcsi deklarációként, hanem a narratívák belső logikájából következő kötelességként rajzolódik ki.

Az örökségvállalás implicit formái gyakran összekapcsolódnak azzal a felismeréssel is, hogy a családi történetek nem csupán a múltról szólnak, hanem a jelen önértelmezésének alapjául is szolgálnak. A kutatásban való részvétel így olyan térként jelenik meg, amelyben a megszólalók nemcsak továbbadják, hanem újrendezik és értelmezik is az örökölt narratívákat.

Identitás-rekonstrukció és önértelmezés

Az implicit motivációk második, szintén erőteljes mintázata az identitás újrendezéséhez és önértelmezéséhez kapcsolódik. Ezekben az interjúkban a részvétel nem egy előre rögzített identitás megerősítését szolgálja, hanem sokkal inkább egy folyamatban lévő, gyakran ambivalens önazonosság artikulációját.

A megszólalók közül többen számolnak be arról a tapasztalatról, hogy számukra a zsidó identitás hosszú időn keresztül rejtett, tagadott, vagy csak részlegesen hozzáférhető volt. Egy harmadik generációs férfi interjúalany ezt így fogalmazza meg:

„Én gyerekkoromban nem tudtam azt, hogy zsidó vagyok, mert erről nem beszélünk... engem magyarnak neveltek, nem zsidónak.” (009_2_3)

Ez a visszaemlékezés nem egyszerű tényközlésként jelenik meg, hanem annak leírásaként, hogy az identitás miként alakul a hallgatás, az asszimiláció és a késleltetett tudás kontextusában. A narratíva szerkezetéből az rajzolódik ki, hogy a megszólalás tétje a töredezett identitástörténet elmondhatóvá és értelmezhetővé tétele.

Más interjúkban az identitásrekonstrukció nem a teljes elutasításból, hanem az újraértelmezésből indul ki. Egy harmadik generációs nő így beszél saját identitásának hétköznapi megéléséről:

„Mindig is jelen volt az életemben a zsidóságom. Nem úgy, hogy állandóan erről beszélnénk, hanem egyszerűen így nőttem fel. Ez része annak, aki vagyok.” (042_1_3)

Ebben a megszólalásban az identitás nem kizárólagos, nem dramatizált, hanem integrált és reflektált formában jelenik meg. A narratívából az látható, hogy fontos ennek az önazonosságnak – amely egyszerre hordoz történeti terheket és hétköznapi

természetességet – a kimondhatósága, anélkül, hogy rendkívüli vagy patologizált jelentést kapna.

Az identitás-rekonstrukció sok esetben nem lezárt folyamatként, hanem nyitott kérdésként jelenik meg. A megszólalók gyakran reflektálnak arra is, hogy saját helyük bizonytalan a zsidó és a többségi társadalmi közösségek között. Ez az ambivalencia nem gyengeségként, hanem értelmezési feladatként jelenik meg a narratívákban. A kutatásban való részvétel ebben az összefüggésben olyan lehetőségként értelmezhető, amelyben a megszólalók saját identitásuk határait, töréseit és újrapcsolódásait tudják végiggondolni.

Reziliencia és példamutatás

Az implicit részvételi motivációk harmadik markáns csoportja a reziliencia és példamutatás narratíváihoz kapcsolódik. Ezekben az interjúkban a holokauszt öröksége nem kizárólag veszteségként vagy traumaként jelenik meg, hanem olyan élet-történeti tapasztalatként is, amelyhez a túlélés, az alkalmazkodás és a továbblépés mintái társulnak. A megszólalók nem heroizálják a szenvedést, ugyanakkor hangsúlyozzák azokat az erőforrásokat, amelyek lehetővé tették a családi és személyes életfolytonosság fenntartását.

Egy második generációs férfi interjúalany a szülői túlélési stratégiáit így írja le:

„Ők nem beszéltek sokat arról, mi történt velük, hanem dolgoztak, építkeztek, csinálták a dolgukat. Nekem ez mindig azt jelentette, hogy lehet tovább élni, még akkor is, ha közben ott van a múlt.” (058_2_2)

Ebben a megszólalásban a kutatásban való részvétel implicit motivációja nem a trauma részletezéséhez, hanem annak értelmezési keretbe helyezéséhez kapcsolódik. A reziliencia itt nem pszichológiai fogalomként, hanem narratív mintázatként jelenik meg, annak bemutatásaként, hogy a holokauszt öröksége mellett is kialakítható működő, értelmes élet.

„Hát, a pozitív gondolkodásom, meg a barátaim. Nagyon jó barátaim voltak egész életemben, akik ma is megvannak. Tehát elég, elég, elég, elég jó ilyen közösségi életet élek, meg társadalmi életet. A mai napig. Most nyugdíjasként is dolgozom az önkormányzatban, képviselőnek.... Sok barátommal, vagy személyesen, vagy telefonon nagyon aktív kapcsolatban vagyok. Meg az unokák, meg a gyerekek, meg a.... Nem a holokauszttal foglalkozom, vagy a zsidó együttéléssel, a mindennapi dolgokkal, azokkal, amiket ma meg tudok oldani, vagy tudok tenni érte, hogy a többi embernek is jobb legyen, ezekkel foglalkozom.” (054_1_2)

Ebben a narratívában a reziliencia nem a múlt dramatizálásában, hanem a jelen aktív be rendezésében jelenik meg. A megszólaló az élet-történetet nem a trauma köré szervezi, hanem a közösségi kapcsolatok, a társadalmi részvétel és a cselekvőképesség mentén rendezi újra. A holokauszt öröksége itt nem kizárólagos identitásképző erőként, hanem a működő életfolytonosság egyik háttérdimenziójaként van jelen. A megszólalás így a reziliencia narratíváját teszi láthatóvá: annak bemutatását, hogy a múlt terhei mellett is fenntartható aktív, kapcsolatokban gazdag és értelmes élet.

Normalizáció és társadalmi érzékenység

A narratívákból kiolvasható implicit motivációk egy további csoportjában a megszólalás a normalitás, a hétköznapi jelenlét és a társadalmi érzékenység összekapcsolódásán keresztül válik értelmessé. Ezekben az interjúkban a zsidó identitás és a holokauszt öröksége nem különleges vagy rendkívüli pozícióként jelenik meg, hanem olyan tapasztalatként, amely beépül a mindennapi életbe, és egyben fokozott érzékenységet alakít ki más társadalmi csoportok iránt.

Egy harmadik generációs férfi így fogalmaz:

„Nem erről beszélek minden nap, de benne van abban, ahogy gondolkodom. Abban, hogy ha valakit kirekesztenek, arra rögtön érzékenyebb vagyok.” (062_1_3)

Ebben a megszólalásban a részvétel implicit motivációja nem a zsidó identitás tematizálásához, hanem annak társadalmi következményeihez kapcsolódik. A holokauszt öröksége nem kizárólag önazonossági kérdésként jelenik meg, hanem olyan tapasztalati háttérként, amely a megszólaló társadalmi érzékenységét formálja.

Egy másik interjúban a normalizáció a láthatóság és a hétköznapihangsúlyán keresztül jelenik meg:

„Szerintem az fontos, hogy ez ne valami különleges dolog legyen, hanem az élet része. Hogy lehessen erről beszélni anélkül, hogy mindig tragédiaként lenne kezelve.” (070_1_3)

A megszólalás ebben az esetben nem a trauma relativizálására irányul, hanem annak élhető keretbe helyezésére. A részvétel implicit motivációja az, hogy a zsidó identitás és a holokauszt öröksége ne váljon stigmatizáló vagy kizárólagos kategóriává, hanem a társadalmi együttélés egyik természetes referenciapontjaként legyen jelen.

Ezekben a narratívákban a normalizáció és a társadalmi érzékenység egymást erősítő folyamatokként jelennek meg. A hétköznapi megélés lehetővé teszi a nyitottságot és a szolidaritást, míg a társadalmi érzékenység visszahat az identitás élhető formában történő fenntartására. A megszólalás téjé itt abban ragadható meg, hogy a holokauszt öröksége élhető, hétköznapi és társadalmilag érzékeny önértelmezés részeként jelenjen meg.

Közösségi hasznosság és tudásátadás

A narratívákból kirajzolódó implicit részvételi motivációk egyik jól elkülöníthető csoportjában a megszólalás értelme nem elsősorban az egyéni önértelmezéshez, hanem a közösségi hasznossághoz és a tudás továbbadásához kapcsolódik. Ezekben az interjúkban a megszólalók nem feltétlenül fogalmazzák meg expliciten, hogy „tanítani” vagy „felvilágosítani” szeretnének, ugyanakkor narratíváikból világosan kiolvasható az a törekvés, hogy a saját tapasztalatuk mások számára is relevánssá váljon. Egy második generációs nő így beszél erről:

„Ha már elmondom, akkor azért mondom el, hogy legyen értelme. Hogy aki hallja, az egy kicsit máshogy gondolkodjon utána.” (003_1_3)

Bár a megszólalás első pillantásra explicit indoklásnak tűnhet, nem a részvétel előzetes döntésére, hanem a beszédhelyzet értelmezésére reflektál. A motiváció itt nem különálló indokként, hanem a narratív önértelmezés részeként jelenik meg.

Ebben a megszólalásban a beszéd értelme nem személyes feldolgozáshoz, hanem külső hatáshoz kapcsolódik; a motiváció nem előzetes indokként, hanem a narratív önértelmezés részeként artikulálódik. A megszólaló számára az interjú nem önmagáért való beszédhelyzet, hanem olyan alkalom, amelyben a személyes történet társadalmilag hasznos tudássá alakulhat. Hasonló logika jelenik meg egy harmadik generációs férfi interjújában is, aki a megszólalást a szélesebb társadalmi kontextusban értelmezi:

„Nem csak rólunk szól ez. Szerintem ez fontos azoknak is, akiknek nincs ilyen családi történetük, mert akkor talán jobban értik, mi történt.” (025_2_3)

A közösségi hasznosság implicit motivációja itt nem aktivista vagy politikai nyelven jelenik meg, hanem értelmezési felajánlásként. A kutatásban való részvétel implicit célja az, hogy a holokauszt öröksége ne kizárólag belső, zárt tudás maradjon, hanem mások számára is hozzáférhetővé váljon. Az interjú ebben az értelemben közvetítő térként működik az egyéni tapasztalat és a társadalmi megértés között.

Önfeldolgozó és megkönnyebbülést hozó motivációk

Az implicit motivációk utolsó, de tartalmilag jól elkülöníthető csoportját az önfeldolgozó és megkönnyebbülést hozó funkciók adják. Ezekben az interjúkban a megszólalás nem tanúságtételként vagy tudásátadásként jelenik meg, hanem olyan biztonságos beszédteréként, amely lehetőséget ad a nehéz, gyakran korábban kimondatlan tapasztalatok megfogalmazására. Egy második generációs férfi interjúalany ezt így fogalmazza meg:

„Én erről nagyon keveset beszéltem korábban. Most, hogy elmondom, valahogy jobban összeáll bennem is.” (012_2_2)

Ebben a megszólalásban a részvétel implicit motivációja nem a múlt reprezentációjához, hanem a belső rendezéshez kapcsolódik. Az interjú olyan keretként jelenik meg, amelyben a megszólaló saját történetét új módon hallja vissza, és ez önmagában feldolgozó hatással bír.

Más interjúkban a terápiás funkció explicit segítségkérési nyelv nélkül, de érzelmi intenzitásban válik érzékelhetővé. Egy harmadik generációs nő így beszél az interjú végén az interjú élményéről:

„Furcsa volt [ezekről beszélni], meg közben nagyon nehéz volt, de mégis jólesett. Mintha eddig nem lett volna helye ezeknek a dolgoknak.” (043_1_3)

Itt a részvétel implicit motivációja nem az emlékezés tartalmában, hanem a beszéd lehetőségében rejlik. Az interjú nem terápiás helyzetként van keretezve, ugyanakkor betölt bizonyos terápiás funkciókat. Megjeleníti a strukturált figyelmet, időt és legitim teret biztosít a megszólalásra.

Fontos, hogy ezekben a narratívákban a feldolgozás nem lezárásként jelenik meg. A megszólalók nem azt hangsúlyozzák, hogy „megoldották” volna a múlt terheit, hanem azt, hogy a megszólalás egy lépés a megértés és az együttélés felé. A kutatásban való részvétel implicit motivációja így nem gyógyulási ígéret, hanem a kimondhatóság igénye.

Összegzés

Az implicit részvételi motivációk elemzése arra mutat rá, hogy a kutatásban való megszólalás sok esetben nem előzetesen megfogalmazott indoklásokon, hanem összetett narratív és élettörténeti folyamatokon keresztül válik értelmessé. A résztvevők motivációja ezekben az esetekben nem hiányzik, hanem a történetmondás szerkezetéből, hangsúlyából és visszatérő témáiból rajzolódik ki. A hat azonosított

motivációs mintázat – a tanúságtétel és örökség-vállalás, az identitás újrendezése, a reziliencia és példamutatás, a hétköznapi jelenlét és társadalmi érzékenység, a közösségi hasznosság, valamint az önfeldolgozás – nem egymást kizáró kategóriák, hanem egymással összefonódó jelentésrétegek. Az interjúk jelentős részében ezek egymással összefonódva, eltérő súlypontokkal jelennek meg, ami arra utal, hogy a kutatásban való részvétel többdimenziós jelentéssel bír. Ugyanazon megszólalás egyszerre lehet tanúságtétel, identitásmunka és közösségi gesztus, miközben feldolgozó funkciót is betölt.

A narratívákból kirajzolódó implicit motivációk közös jellemzője, hogy a megszólalást nem rendkívüli aktusként, hanem az élettörténetbe illeszkedő, értelmezhető cselekvésként keretezik. A holokauszt öröksége ezekben a narratívákban jelentős, de nem kizárólagos szervezőelv. A megszólalók törekvése arra irányul, hogy a múlt tapasztalatai a hétköznapi önazonosság, a társas viszonyok és az etikai orientáció részévé váljanak. Ebben az értelemben a megszólalás maga is az örökséggel való együttélés egyik formájaként értelmezhető.

Összességében az implicit részvételi motivációk vizsgálata rávilágít arra, hogy a kutatásban való részvétel a megszólalók számára nem pusztán adatközlés, hanem önértelmezési és kapcsolódási folyamat. A megszólalás tere olyan lehetőséget kínál, amelyben a holokauszt öröksége elmondhatóvá, megoszthatóvá és társadalmilag elhelyezhetővé válik – akkor is, amikor ennek motivációi nem kerülnek expliciten megfogalmazásra.

Az explicit és implicit motivációk összevetése azt mutatja, hogy a részvételi szándék nem kizárólag tudatos, reflektált döntésekben ölthet testet. Míg az explicit indoklások elsősorban erkölcsi, emlékezeti vagy személyes megfontolások formájában jelennek meg, az implicit motivációk feltárják azokat a mélyebben beágyazott jelentésszövegeket, amelyek a megszólalást akkor is hordozzák, amikor annak indokai nincsenek kimondva. Az implicit elemzés így nem kiegészíti, hanem elmélyíti a részvételi motivációk megértését.

A részvételi motivációk irodalmi és kutatási kontextusban

A részvételi motivációk empirikus elemzése – az explicit és implicit indoklások együttes vizsgálata – szorosan kapcsolódik a holokauszt-emlékezet, a tanúságtétel és a leszármazotti tapasztalatok nemzetközi szakirodalmához, ugyanakkor több ponton

túl is lép annak bevett értelmezési keretein. A jelen kutatás eredményei megerősítik azt az alapvető belátást, hogy a holokauszthoz kapcsolódó megszólalás nem pusztán emlékezeti aktus, hanem morális, identitásbeli és kapcsolati jelentéssel bíró társadalmi cselekvés.

A tanúságtétel motivációja – akár explicit erkölcsi kötelességként, akár narratív sürgetettségként jelenik meg – jól illeszkedik a tanúságtétel-elméletek azon hangsúlyához, amelyek a megszólalást nem individuális döntésként, hanem interperszonális és etikai helyzetként értelmezik. Dori Laub (1992) és Shoshana Felman (1992) munkái óta ismert belátás, hogy a tanúságtétel nem egy előre adott történet „elmondása”, hanem a beszéd aktusában jön létre, és feltételezi a meghallgatás lehetőségét. A jelen empirikus anyag ezt a megközelítést árnyalja. A megszólalók egy része nem deklarált tanúságtételi szándékkal érkezik, mégis úgy strukturálja narratíváját, mintha a történet „nem maradhatna elmondatlan”. A tanúságtétel így nem kizárólag tudatos erkölcsi imperatívusz, hanem az örökség eltűnésének tapasztalatából fakadó cselekvési kényszer is lehet.

Az identitásra vonatkozó motivációk – különösen az identitás-rekonstrukció és önértelmezés implicit mintázatai – szoros kapcsolatban állnak a második és harmadik generációval foglalkozó kutatásokkal, mindenekelőtt Marianne Hirsch (2012) postmemory-fogalmával. A jelen elemzés megerősíti azt a nemzetközi szakirodalomban széles körben dokumentált jelenséget, hogy a holokauszt nem közvetlen tapasztalatként, hanem közvetített, gyakran hallgatásokon és töredékes családi narratívákon keresztül válik identitásformáló erővé. Ugyanakkor az interjúk arra is rávilágítanak, hogy ez az identitás nem lineárisan „öröklődik”, hanem gyakran kétértelműen, ambivalens módon, az asszimiláció és a láthatatlanság tapasztalatával összefonódva kerül reflexív feldolgozásra. E tekintetben a kutatás eredményei összhangban vannak egyrészt azokkal az elméleti megközelítésekkel, amelyek a leszármazotti identitást nem stabil kategóriaként, hanem folyamatos önértelmezési folyamatként írják le (Hirsch 2012), másrészt azokkal a kvalitatív vizsgálatokkal, amelyek ezt az identitásmunkát empirikusan is dokumentálják (Kidron 2009, 2013).

A reziliencia és példamutatás motivációi olyan dimenziót emelnek be a részvételi motivációk értelmezésébe, amely a nemzetközi irodalomban is egyre hangsúlyosabb. Több kutatás rámutat arra, hogy a holokauszt öröksége nem kizárólag

sérülékenységgént, hanem élettörténeti erőforrásként is megjelenhet, különösen akkor, amikor a túlélés, az újrakezdés és a családi életfolytonosság narratívái válnak dominánssá (Kellermann 2001; Kidron 2009; Bar-On et al. 1998). A jelen empiria ehhez a diskurzushoz úgy kapcsolódik, hogy a rezilienciát nem pszichológiai „sikerfogalomként”, hanem családi és narratív mintázatként ragadja meg. A megszólalók nem heroizálják a múltat, hanem azt hangsúlyozzák, hogy „lehetett tovább élni”. A részvétel motivációja ebben az összefüggésben annak kimondása, hogy a trauma mellett is léteznek átadható életstratégiák.

A normalizáció, a hétköznapi jelenlét és a társadalmi érzékenység összekapcsolódása jól illeszkedik a kulturális trauma és a mindennapi emlékezet kutatásaihoz. Alexander (2012) kulturális trauma-elmélete szerint a traumatikus múlt társadalmi jelentése mindig kollektív értelmezési folyamat eredménye, míg Kidron (2009) etnográfiai munkái arra mutatnak rá, hogy a trauma öröksége gyakran nem expliciten tematizált emlékezetként, hanem a hétköznapi kapcsolatokban és etikai orientációkban él tovább. A jelen kutatás eredményei ezt a kettősséget empirikusan is alátámasztják. A megszólalók számára a részvétel nem a trauma rendkívülivé tételét szolgálja, hanem annak élhető, társadalmilag elhelyezhető formában való artikulálását. A társadalmi érzékenység – különösen a kirekesztéssel és megbélyegzéssel szembeni fokozott érzékenység – ebben az összefüggésben nem „hozzátoldás”, hanem a holokauszt örökségének egyik következménye.

A közösségi hasznosság és tudásátadás motivációi a harmadik generációval foglalkozó kutatások egyik központi témájához kapcsolódnak, amely a „felelősség továbbadni” gondolatát hangsúlyozza. A nemzetközi irodalom gyakran említi a leszármazottakat mint közvetítőket a túlélők tapasztalata és a tágabb társadalom között (Hirsch 2012, Bar-On 1995). A jelen empirikus anyag ezt a szerepet nem aktivista vagy pedagógiai önmeghatározásként, hanem pragmatikus megszólalási logikaként mutatja meg: „ha már elmondom, legyen értelme”. Ez a megközelítés árnyalja az irodalomban gyakran normatív felhanggal megjelenő felelősségdiskurzust, összhangban azokkal a kvalitatív megfigyelésekkel, amelyek a közvetítés hétköznapi, nem deklarált formáira hívják fel a figyelmet (Kidron 2009).

Végül a terápiás és önfeldolgozó motivációk összekapcsolhatók a traumaelméletek azon

belátásával, hogy a narratívába rendezés nem lezárja, hanem elhelyezi a traumatikus tapasztalatot. Cathy Caruth (1996) hangsúlyozza, hogy a trauma mindig késleltetetten válik érthetővé, és a beszéd egyszerre lehet szükséges és nehéz. A jelen kutatás interjúi ezt a feszültséget empirikusan is megjelenítik. A megszólalás nem terápiaként van keretezve, mégis betölt feldolgozó funkciókat. Ez a megfigyelés összhangban van azokkal a kvalitatív kutatásokkal, amelyek az interjút biztonságos, de nem terápiás térként értelmezik (Laub 1992, Kidron 2009).

A részvételi motivációk elemzése a leszármazotti tapasztalatok egyik klasszikus értelmezési keretéhez, Dan Bar-On „kettős fal” elméletéhez is kapcsolható. Bar-On munkái szerint a második generáció tagjai gyakran két hallgatási struktúra között formálják identitásukat (Bar-On 1995; Bar-On et al. 1998) – a családon belüli, trauma által meghatározott elhallgatás és a tágabb társadalmi környezet értelmezési hiányai között. A jelen empirikus anyag azt mutatja, hogy a részvétel – akár explicit, akár implicit formában – e falak közötti mozgást teszi lehetővé. A megszólalás egyszerre jelent kísérletet a családi narratív hiányok artikulálására és a társadalmi térben való elhelyezésre. A részvételi motivációk így nem csupán emlékezeti vagy identitásbeli aktusok, hanem a hallgatás strukturális kereteinek átlépésére irányuló cselekvések is.

Összességében a részvételi motivációk teljes körű – explicit és implicit – vizsgálata azt mutatja, hogy a holokauszthoz kapcsolódó megszólalás sokkal inkább többdimenziós társadalmi gyakorlat, mintsem egyetlen motivációra visszavezethető döntés. A jelen kutatás eredményei jól illeszkednek a nemzetközi szakirodalom fő irányaihoz, ugyanakkor hozzáadott értékük abban áll, hogy a részvételi motivációkat konkrét, magyarországi empirián, a mindennapi élet és a helyi társadalmi kontextus felől ragadják meg, megmutatva, miként fonódik össze emlékezet, identitás és morális cselekvés a megszólalás aktusában.

Összefoglalás és következtetések

A tanulmány empirikus elemzése azt mutatja, hogy a trauma-történetekkel való találkozás és a kutatásban való részvétel nem egymástól független jelenségek, hanem egymást alakító társadalmi és narratív folyamatok. A hallgatók reakciói a trauma-narratívákra – az érzelmi bevonódástól

a morális reflexióig – nem pusztán befogadói hatásokként értelmezhetők, hanem olyan tapasztalatokként, amelyek megszólalási igényeket, értelmezési irányokat és részvételi döntéseket is formálnak. A részvételi motivációk vizsgálata ennek a folyamatnak a másik oldalát teszi láthatóvá. Azt, hogy a megszólalás miként válik értelmessé egy olyan kontextusban, ahol a trauma nem elvont tudás, hanem személyes és kollektív örökség.

Az explicit és implicit részvételi motivációk együttes elemzése rávilágít arra, hogy a kutatásban való részvétel nem redukálható racionális, előzetesen megfogalmazott döntésekre. Az explicit indoklások gyakran erkölcsi, emlékezeti vagy személyes megfontolások formájában jelennek meg, míg az implicit motivációk a narratívák mélyebb rétegeiben rajzolódnak ki. Az identitás újrendezésében, az örökséghez való viszonyban, a reziliencia hangsúlyozásában, a közösségi hasznosság igényében vagy a megszólalás feldolgozó funkcióiban. Ezek a motivációk nem egymást kizáró tényezők, hanem egy komplex jelentésrendszer elemei, amelyek együtt teszik érthetővé a kutatásban való részvételt.

A tanulmány egyik fő következtetése, hogy a trauma-történetekkel való találkozás és a megszólalás lehetősége morális és relációs gyakorlatként működik. A megszólalás nem pusztán reprezentálja a múltat, hanem aktívan hozzájárul annak társadalmi elhelyezéséhez. Kimondhatóvá, megoszthatóvá és értelmezhetővé teszi a trauma örökségét. Ebben az értelemben a kutatásban való részvétel nem rendkívüli aktus, hanem az örökséggel való együttélés egyik módja, amelyben az egyéni tapasztalatok kollektív jelentésmezőkhöz kapcsolódnak.

Elméleti szinten a tanulmány hozzájárul a trauma-, emlékezet- és tanúságtétel-kutatások azon megközelítéseihez, amelyek a megszólalást nem kizárólag pszichológiai feldolgozásként vagy normatív kötelességként, hanem társadalmilag beágyazott cselekvésként értelmezik. Az empirikus eredmények azt mutatják, hogy a trauma öröksége nem kizárólag sérülékenységgént jelenik meg, hanem olyan nyitott jelentésmezőként, amelyben identitás, erkölcsi orientáció és társadalmi érzékenység folyamatosan újrendeződik.

A részvételi motivációk relációs jellege nemcsak a megszólalók, hanem a kutatók pozícióját is érinti. A hallgatói reflexiók elemzése rámutatott arra, hogy az identitás-attribúció, a közelség–különbség ambivalenciája és a megfélemlési kényszer a kutatói oldalon is strukturáló tapasztalatként jelenik meg. A „nem vagyok zsidó” élményéhez

társuló büntudat és a bizalmi közelségből fakadó felelősségi feszültség azt jelzi, hogy a kutatói szerep nem kívülálló, semleges pozícióként működik, hanem relációs térben konstituálódik.

E dinamika a Dan Bar-On által leírt „kettős fal” elméletének kiterjesztett értelmezését is lehetővé teszi. Míg Bar-On a hallgatás és az elbeszélhetőség strukturális akadályait elsősorban a túlélők és leszármazottaik generációs tapasztalata felől írta le, a jelen kutatás arra utal, hogy a „fal” nemcsak generációk között, hanem az interakció konkrét helyzeteiben is működik. A kutató és az interjúalany közötti relációban is megjelennek azok a határok, elvárások és kimondhatósági feszültségek, amelyek az identitás történeti terheltségéből és a megszólalás morális kontextusából fakadnak. Az interjúhelyzetben a hallgató – akár tudatosan, akár implicit módon – közösséget vállal a trauma elbeszélőjével és azzal az identitáskategóriával, amely a történelmi üldöztetés alapját képezte. Ez a közösségvállalás teremti meg azt az ambivalens pozíciót, amelyben a közelség bizalmi lehetősége és a „nem odatartozás” élményéből fakadó büntudat egyszerre van jelen. A megszólalás így nemcsak a múlt és a jelen, hanem az interjúalany és a kutató között is átjárást teremt, miközben láthatóvá teszi e határok működését.

Ugyanakkor fontos kijelölni a tanulmány értelmezési és általánosíthatósági határait is. A kutatás kvalitatív, önkéntes részvételen alapuló mintára épül, amely nem tekinthető statisztikailag reprezentatívnak sem a hallgatók, sem a holokauszt-leszármazottak teljes populációjára nézve. Az eredmények ezért nem általánosíthatók prevalencia- vagy gyakorisági állítások formájában. A tanulmány célja nem az volt, hogy „átlagos” reakciókat vagy tipikus motivációkat azonosítson, hanem hogy feltárja azokat az értelmezési mintázatokat és jelentéslogikákat, amelyek egy adott társadalmi és intézményi kontextusban hozzáférhetővé válnak. Ebben az értelemben a bemutatott következtetések analitikus általánosíthatóságra tartanak igényt és arra mutatnak rá, hogy a trauma-történetekkel való találkozás és a megszólalás milyen társadalmi és morális folyamatokon keresztül válhat értelmessé, nem pedig arra, hogy ezek a folyamatok milyen arányban vagy intenzitással vannak jelen más kontextusokban. E korlátok ellenére a tanulmány eredményei rámutatnak arra, hogy a trauma-történetekkel való találkozás és a kutatásban való megszólalás érzékeny társadalmi terekben jön létre, amelyekben az érintettség, a reflexió és a cselekvés szorosan összefonódik. A megszólalás nem csupán adatforrás, hanem olyan társadalmi

gyakorlat, amelyben a múlt öröksége a jelen értelmezési és erkölcsi horizontjain keresztül válik látathatóvá. A tanulmány ebből a szempontból nem lezárja, hanem megnyitja annak vizsgálatát, hogy a trauma miként formálja a megszólalás lehetőségeit és határait az oktatási és kutatási kontextusokban.

Felhasznált irodalom

- Alexander, Jeffrey C. 2012 *Trauma: A Social Theory*. Polity Press, Cambridge.
- Assmann, Jan 2011 *Cultural Memory and Early Civilization*. Cambridge University Press, New York.
- Bar-On, Dan 1995 *Fear and Hope: Three Generations of the Holocaust*. Harvard University Press.
- Bar-On, Dan - Eland, Jeanette - Kleber, Rolf J. - Krell, Robert - Moore, Yael - Sagi, Abraham - Soriano, Erin - Suedfeld, Peter - van der Velden, Peter G. - van IJzendoorn, Marinus H. 1998 Multigenerational Perspectives on Coping with the Holocaust Experience: An Attachment Perspective for Understanding the Developmental Sequelae of Trauma across Generations. *The International Society for the Study of Behavioural Development*, 22. 2: 315-338. <https://doi.org/10.1080/016502598384397>
- Békés, Vera - Starrs, Clair 2024a Assessing Transgenerational Trauma Transmission: Development and psychometric properties of the Historical and Transgenerational Trauma Questionnaire (HITT-Q) *European Journal of Psychotraumatology*, 15. 1: 2329510. <https://doi.org/10.1080/20008066.2024.2329510>
- Békés, Vera - Starrs, Clair 2024b Transgenerational Trauma: Perceived Parental Style, Children's Adaptational Efforts, and Mental Health Outcomes in Second and Third Generation Holocaust Offspring in Hungary *Journal of American Orthopsychiatry*, 95. 1: 12-22. <https://doi.org/10.1037/ort0000758>.
- Bourdieu, Pierre 2005 *A tudomány tudománya és a reflexivitás*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Braga, Luciana L. - Mello, Marcello F. - Fiks, José P. 2012 Transgenerational transmission of trauma and resilience: a qualitative study with Brazilian offspring of Holocaust survivors. *BMC Psychiatry* 12. 134: 1-20. doi:10.1186/1471-244X-12-134
- Braun, Virginia - Clarke, Victoria 2006 Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3. 2: 77-101.
- Caruth, Cathy 1996 *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*. Johns Hopkins University Press.
- Cohn, Ilana G. - Morrison, Natalie M. V. 2018 Echoes of transgenerational trauma in the lived experiences of Jewish Australian grandchildren of Holocaust survivors. *Australian Journal of Psychology*, 70. 3: 199-207.
- Dickson-Swift, Virginia - James, Erica L. - Kippen, Sandra - Liamputtong, Pranee 2009 Researching sensitive topics: Qualitative research as emotion work. *Qualitative Research Journal*, 9. 2: 61-79.
- Eyerman, Ron 2019 *Cultural trauma: Slavery and the formation of African American identity*. 2. kiad. Polity Press, Cambridge.
- Figley, Charles R. 2002 szerk. *Compassion fatigue: Psychotherapists' chronic lack of self care*. Brunner-Routledge, New York-London.
- Fraser, Nancy 2000 Rethinking recognition. *New Left Review*, 1/3.: 107-120.
- Greenfeld, Daliya - Reupert, Andrea - Harris, Nicholas - Jacobs, Nicky 2022 Between Fear and Hope: The Lived Experiences of Grandchildren of Holocaust Survivors: A Qualitative Systematic Literature Review. *Journal of Loss and Trauma*, 27. 2: 120-136, DOI: 10.1080/15325024.2021.1905320
- Gyáni Gábor 2016 *A történelem mint emlékezés*. Kalligram, Budapest.
- Hernández, Pilar - Gangsei, David - Engstrom, David 2007 Vicarious Resilience: A new concept in work with those who survive trauma. *Family Process*, 46. 2: 229-241.
- Hirsch, Marianne 2012 *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*. Columbia University Press, New York.
- Hochschild, Arlie Russell 1983 *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. University of California Press, Berkeley-Los Angeles.
- Honneth, Axel 1995 *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*. MIT Press, Cambridge (MA).
- Kellermann, N. P. F. 2001 Transmission of Holocaust Trauma—An Integrative View. *Psychiatry*, 64. 3: 256-267.

- Kidron, Carol A. 2009 Toward an Ethnography of Silence: The Lived Presence of the Past in the Everyday Life of Holocaust Trauma Survivors and Their Descendants. *Current Anthropology*, 50. 1: 5–27.
- Kidron, Carol A. 2013 Being There Together: Dark Family Tourism and the Emotive Experience of Co-presence. *Memory Studies*, 6. 3: 273–289.
- Kovács, András 2013 *The Stranger at Hand*. Brill, Leiden-Boston.
- Kovács, András 2012 Antisemitic Prejudice and Political Antisemitism in Present-Day Hungary. *Journal for the Study of Antisemitism*, 4. 2: 443 – 467.
- Kovács, Henriett - Ursula K. Mindler-Steiner 2015 Hungary and the Distortion of Holocaust History: The Hungarian Holocaust Memorial Year 2014. *Politics in Central Europe*, 11. 2: 49 – 72.
- Krauskopf, Irene Esther - Bates, Glenn William - Cook, Roger 2023 Children of Holocaust Survivors: The Experience of Engaging with a Traumatic Family History. *Genealogy* 7. 1: 20. <https://doi.org/10.3390/genealogy7010020>
- Laub, Dori 1992 Bearing Witness or the Vicissitudes of Listening. In Felman, Shoshana – Laub, Dori eds.: *Testimony*. Routledge, New York - London.
- Lemert, Edwin M. 1967 [1951] *Social pathology*. McGraw-Hill, New York.
- McCann, I. Lisa – Pearlman, Laurie Anne 1990 Vicarious traumatization: A framework for understanding the psychological effects of working with victims. *Journal of Traumatic Stress*, 3. 1: 131–149.
- McCann, I. Lisa – Pearlman, Laurie Anne 1992 Constructivist self-development theory: A theoretical framework for assessing and treating traumatized college students. *Journal of American College Health*, 40. 4: 189–196. <https://doi.org/10.1080/07448481.1992.9936281>
- Newman, Elana – Kaloupek, Danny G. 2004 The risks and benefits of participating in trauma-focused research studies. *Journal of Traumatic Stress*, 17. 5: 383–394.
- Pearlman, Laurie Anne – Mac Ian, Paul S. 1995 Vicarious traumatization: An empirical study of the effects of trauma work on trauma therapists. *Professional Psychology: Research and Practice*, 26. 6: 558–565.
- Schön, Donald A. 1983 *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. Basic Books, New York.
- Ungváry Krisztián 2014 Kinek az emlékműve? *Szombat Online*. <https://www.szombat.org/hirek-lapszemle/ungvary-krisztian-kinek-az-emlekmuve> Letöltve: 2017. 01. 12.
- Ungváry Krisztián 2015 Kollektív társadalmi tapasztalatok. In *Megélni, Megvallani*. Századvég Kiadó, Budapest. 117 – 132.
- Ábrajegyzék:
1. Ábra: Az E-reflexiók megoszlása a tematikus kódok szerint az összes kódeseemény százalékában N=96
 2. Ábra: A hallgatói E-reflexiók intézményi összetétele – ELTE és OR-ZSE N=96
 3. Ábra: Az U-reflexiók megoszlása a tematikus kódok szerint az utánkövetéses interjúkban N=85
 4. Ábra: Az ELTE és OR-ZSE U-reflexióinak összevetése a tematikus kódok alapján N=85
 5. Ábra: Az ELTE + OR-ZSE E- és U-reflexióinak összevetése N=181
 6. Ábra: Az ELTE E- és U-reflexiók összevetése N=111
 7. Ábra: Az OR-ZSE E- és U-reflexiók összevetése N=70
- Táblázatok jegyzéke:
1. Táblázat: Összesített ELTE – OR-ZSE E-reflexiók
 2. Táblázat: Az E-reflexiók kódolt tematikus előfordulásainak intézményi összehasonlítása (N = 96)
 3. Táblázat: Az U-reflexiók megoszlása a tematikus kódok szerint az utánkövetéses interjúkban a két intézményben N=85